

ΠΑΝΑΓΙΑ Η ΑΡΤΩΚΟΣΤΑ,
LA BEATA VERGINE DELLE GRAZIE

Ἐν τῷ ἐνετικῷ ναῷ τοῦ San Samuele ὑπεράνω τοῦ Altare τοῦ εὐρισκομένου δεξιὰ τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, ἐντὸς ὑαλίνης προθήκης, εὔρηται βυζαντινὴ εἰκὼν τῆς Θεοτόκου βρεφοκρατούσης (διαστάσεις 0.80×0.56)¹. Ἡ εἰκὼν αὕτη εἶναι ἐπενδεδυμένη ἐξ ὀλοκλήρου δι' ἀργυρᾶς ἐπιχρῦσου «ἐσθῆτος», ἣτις μόνα τὰ πρόσωπα τῆς Θεομήτορος καὶ τοῦ Βρέφους καταλείπει ἀκάλυπτα. Ἡ ἱστορήσις εἰς τὰ γυμνά ταῦτα μέρη τῆς εἰκόνας, ὡς ἐκ τοῦ χρόνου, ἔχει τελείως ἀπαλειφθῆ (πίν. I).

Ἡ περίφημος αὕτη εἰκὼν, ἐν ἐκ τῶν παλλαδίων τῆς Ἑνετίας, φερομένη καὶ αὕτη ὡς ἔργον τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκά², καὶ ὡς θαυματουργὸς τιμωμένη, ἀνήκει εἰκονογραφικῶς εἰς τὸν τύπον τῆς Ὁδηγητρίας³, ἀποκαλεῖται δὲ ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν, ἥδη ἀπὸ τοῦ 17ου αἰῶνος, La Beata Vergine delle Grazie⁴. Καὶ εἶναι μὲν δυνατὸν νὰ ἀμφισβητηθῶσιν, ὡς ἀνήκοντα εἰς τὴν ὁμαδικὴν ψυχολογίαν, τὰ ἀποδιδόμενα εἰς τὴν εἰκόνα ταύτην θαύματα, τὰ ἀναγραφόμενα καὶ εἰς ἔντυπα ἥδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1664⁵, ἀναμφισβήτητον ἐν τούτοις παραμένει τὸ γεγονὸς τῆς εὐλαβείας τῶν Ἑνετῶν πρὸς τὴν εἰκόνα ταύτην, θὰ ἤρκει δὲ νὰ ἀναγνώσῃ τις τὰς ἐν ἐπισήμοις ἐγγράφοις περιγραφὰς τῶν μεγαλοπρεπῶν τελετῶν, αἵτινες ἔλαβον χώραν κατὰ τὴν μεταφορὰν τῆς εἰκόνας ἐν ἔτει 1597⁶ διὰ νὰ πεισθῇ περὶ τούτου (πίν. VI). Ὡς εἶναι φυσικὸν τὴν αὐτὴν εὐλάβειαν πρὸς τὴν εἰκόνα ἔτρεφε καὶ ἡ ἑλληνικὴ παροικία Ἑνετίας, ἣτις, κατ' ἔτος, ἕως τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνος, προσέφερε χρηματικὸν ποσὸν διὰ τὸ ἔλαιον τῆς κανδήλας τῆς εἰκόνας⁷.

Περιγραφή τῆς εἰκόνας: Ἡ εἰκὼν περιβάλλεται γύρωθεν ὑπὸ μεταλλικῆς

1 E. A. CIOGNA, Saggio di bibliografia veneziana, Venezia 1847, σ. 40, 799. L. PEROSA, Dell'antica immagine da Maria Vergine della Ortocosta, Venezia 1882. Πληροφορίας περὶ τῆς εἰκόνας δίδει ἐπίσης ὁ ἀρτι ἐκδοθεὶς ὁδηγὸς τοῦ G. LORENZETTI, Venezia e il suo Estuario, Roma 1956, σ. 491. Ὁφείλω νὰ εὐχαριστήσω θερμῶς καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης τὸ σεβαστὸν Πατριαρχεῖον Ἑνετίας ὡς καὶ τὸν ἐφημέριον τοῦ ναοῦ τοῦ San Samuele, αἰδεσιμώτατον Don Aldo Marangoni, οἵτινες μετὰ προθυμίας μοῦ ἐπέτρεψαν τὴν μελέτην τῆς εἰκόνας. Εὐχαριστῶ ὡσαύτως καὶ τὸν ἱστοριοδίφην κ. Κ. Μέρτζιον διὰ τὴν βοήθειαν ἣν μοι παρέσχε.

2 Βλ. L. PEROSA, αὐτόθι, σ. 23. Περὶ τῶν εἰκόνων τῶν ἀποδιδόμενων εἰς τὸν Εὐαγγελιστὴν Λουκᾶν βλ.: Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Περὶ τῆς Μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου καὶ τῶν ἐν αὐτῇ κειμηλίων, Ἀρχαιολογικὸν

Δελτίον 4, 1918, Παράρτημα σ. 47-48.

3 Α. ΚΟΝΔΑΚΟΦ, Εἰκονογραφία τῆς Θεοτόκου, Πετρούπολις Β', 1915, κεφ. VI, σ. 250-294 (ρωσιστί) καὶ Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Ἡ χριστιανικὴ καὶ βυζαντινὴ εἰκονογραφία. Β'. Ἡ εἰκὼν τῆς Θεοτόκου, Θεολογία ΚΖ', 1956, τεύχ. Α', ἀνάτυπον σ. 7 ἔνθα καὶ πλουσία βιβλιογραφία.

4 ΑΝΩΝΥΜΟΥ, Venezia favorita da Maria. Relazione delle immagini miracolose di Maria conservate in Venezia, Padova 1758, σ. 35-45.

5 Ἐν τῇ Μαρκιανῇ διατηροῦνται τέσσαρα τοιαῦτα ἔντυπα ὑπὸ τὰ στοιχεῖα: Misc. Ven. 2853CC, ἅτινα καὶ ἀνεῦρον χάρις εἰς τὴν βοήθειαν τῆς βιβλιοθηκαρίου Δίδος Lia Sbriziolo, τὴν ὁποίαν καὶ εὐχαριστῶ.

6 Βλ. κατωτέρω σ. 236.

7 Βλ. προχέιρω: L. PEROSA, αὐτόθι, σ. 31.

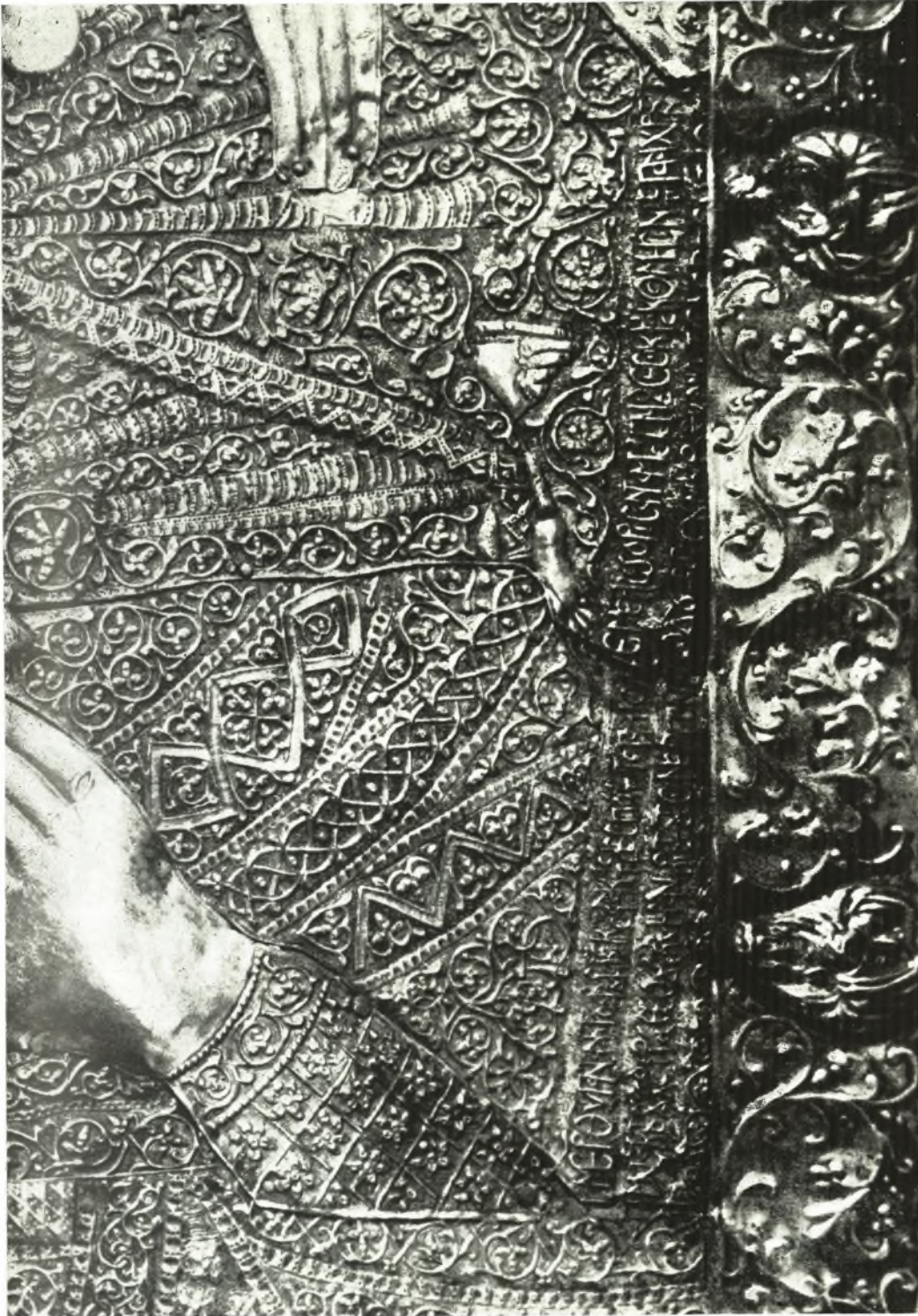
Εικόνη τῆς Παναγίας Ἀρτακοστᾶς. Μεταλλικὴ ἐπένδυσις τοῦ ἔτους 1424/5. (Φωτ. Ο. Βόημ - Βενετία).

Ο Ευαγγελισμός. Λεπτομέρεια του πίν. Ι (Φοτ. Ο. Βόημ - Βενετία).

Προσωπογραφία τοῦ δεσπότη Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ (1380 - 1383).
Λεπτομέρεια τοῦ πίν. I. (Φωτ. Ο. Βόημ - Βενετία).

Ἡ ἐπιγραφή τῶν Παλαιολόγων. Αεπτοιμέρεια τοῦ πίν. I. (Φοτ. Ο. Βόημ - Βενετία).

«περιφερείας» νεωτέρας τέχνης¹, τῆς ὁποίας αἱ τρεῖς πλευραὶ — ἡ ἄνω καὶ αἱ δύο πλάγιαι — διαιροῦνται εἰς τεσσαράκοντα τέσσαρα μικρὰ ἀνάγλυφα πλαίσια. Ταῦτα φέρουσι περιοδικῶς στηθάρια Ἀποστόλων καὶ σκηναὶ ἐκ τοῦ Δωδεκαόρτου, αἱ παραστάσεις δ' αὐταὶ χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων διὰ πλαισίου μετ' ἀνθικοῦ κοσμήματος.

Οἱ Ἀπόστολοι παρίστανται κατὰ τὴν ἐξῆς σειρᾶν, ἀρχῆς γινομένης ἀπὸ τῆς κάτω ἀριστερᾶς γωνίας:

Θωμᾶς, Σίμων, Ἰάκωβος, Ἰωάννης, Πέτρος, Παῦλος, Λουκᾶς, Ματθαῖος, Ἀνδρέας, Μάρκος, Φίλιππος, Βαρθολομαῖος.

Αἱ δὲ Εὐαγγελικαὶ σκηναί:

Εὐαγγελισμός, Γέννησις, Ἀποκαθήλωσις, Εἰς Ἄδου κάθοδος, Μεταμόρφωσις, Γέννησις, Βαῖοφόρος, Σταύρωσις, Ἐγερσις Λαζάρου, Βάπτισις, Βαῖοφόρος².

Τὸ κάτω μέρος τῆς «περιφερείας» εἶναι ἔργον ἰταλικῆς τέχνης τοῦ 17ου αἰῶνος, ὡς ἐκ τῆς μεταλλοτεχνίας καὶ τῶν ἐνδυμασιῶν τῶν εἰκονιζομένων προσώπων δύναται εὐχερῶς νὰ συναχθῆ. Παριστᾶ δὲ ἐν μέσῳ δύο ἀγγέλων τὴν Θεοτόκον δεομένην πρὸ τοῦ Χριστοῦ.

Ἡ ἐσθῆς τῆς εἰκόνας ἀποτελεῖται ἐκ πλακῶν ἀργύρου. ἐπὶ τῶν ὁποίων σχηματίζονται, εἰς ἐλαφρῶς ἔκτυπον ἀνάγλυφον, ταινίαι κοσμούμεναι δι' ἐσχηματοποιημένων ἐλισσομένων βλαστῶν καὶ ἄλλων ἐλικοειδῶν πλεγμάτων³. Αἱ ταινίαι αὐταὶ ἀκολουθοῦσι πιστῶς τὰς πτυχώσεις τῶν ἐνδυμάτων ὡς καὶ τὰς κινήσεις τοῦ εἰκονιζομένου συμπλέγματος. Οἱ φωτιστάφοροι εἶναι ὀλομερεῖς, εἰς ἕξεργον ἀνάγλυφον, κοσμούμενοι ὁμοίως δι' ἐλικοειδῶν πλεγμάτων.

Ἡ μεταλλίνη αὐτὴ ἐπένδυσις διακόπτεται ὑπὸ τριῶν εἰκονιδίων — καὶ τούτων ἐξ ἐπιχρύσου ἀργύρου — ἐξ ὧν τὰ δύο, εἰς τὰς ἄνω γωνίας, παριστῶσι τὰ δύο πρόσωπα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ. Ἀριστερά, τὸν Ἀρχάγγελον Γαβριήλ (Ο ΑΡΧΩΝ ΓΑΒΡΗΛ), παρὰ τὸν ὁποῖον εἶναι προσγεγραμμένος ὁ χαιρετισμός: ΧΑΙΡΕ ΚΕΧΑΡΙΤΩΜΕΝΗ Ο ΚΥΡΙΟΣ ΜΕΤΑ ΣΟΥ (πίν. II,1), δεξιὰ δὲ τὴν Θεοτόκον (ΜΗΡ. ΘΥ) καὶ παρ' αὐτὴν ἡ ἐπιγραφή: ΙΔΟΥ Ι ΔΟΥΛΗ ΚΥΡΙΟΥ ΓΕΝΟΙΤΟ ΜΟΙ ΚΑΤΑ ΤΟ ΡΗΜΑ ΣΟΥ (πίν. II,2).

Παρὰ τοὺς πόδας ἐκάστης μορφῆς τοῦ Εὐαγγελισμοῦ δύο κομβία φέρουσι τὴν ἐπιγραφήν:

ΜΗΡ. ΘΥ Η ΑΡΤΩ/ΚΟΣΤΑ

Τὸ τρίτον εἰκονίδιον (διαστ. 0.17×0.07) κάτωθεν τοῦ Ἀρχαγγέλου παριστᾶ ἐντὸς τριλόβου τόξου ἄνδρα ὄρθιον τείνοντα δεητικῶς τὰς χεῖρας πρὸς τὴν Θεοτόκον (πίν. III). Μεγαλογράμματος ἐπιγραφή γεγραμμένη ἄνωθεν τοῦ τόξου δι'

¹ Ἡ περιφέρεια αὕτη ἐξετελέσθη μετὰ τὴν μεταφορὰν τῆς εἰκόνας εἰς Ἑνετίαν: Πρβλ. L. PEROSA, *Immagine*, σ. 16. Ἐπίσης νεώτερον φαίνεται τὸ τμήμα τῆς ἐπένδυσεως τὸ ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς τῆς Θεοτόκου.

² Ἡ Γέννησις καὶ ἡ Βαῖοφόρος παρίστανται δις.

³ Πρβλ. τὴν ἐπένδυσιν τῆς εἰκόνας τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου: Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, ἔ. ἀ. σ. 30-44 καὶ Παράρτημα σ. 46-80 καὶ Λ. ΖΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ, Ἡ Εἰκὼν τῆς Θεοτόκου ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, ΑΕ 1933, σ. 101-109.

ώραίων καλλιγραφικῶν στοιχείων, ὡς αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν εἰκονιδίων τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, δίδει τὸ ὄνομα τοῦ εἰκονιζομένου:

ΙΩ (ANNOY) ΚΑΤΑΚΟ[Υ]ΖΗΝΟΥ ΤΟΥ ΔΕΣΠΟΤΟΥ

Ἐτέρα ἐπιγραφή δι' ἀκανονίστων καὶ ἡμελημένων στοιχείων ὑπάρχει εἰς τὸ κάτω ἄκρον τῆς εἰκόνας (πίν. IV), εἰς δύο σειράς, ἐξ ὧν ἡ πρώτη περιέχει τέσσαρας ἰαμβικούς στίχους:

- α) *Μ(ῆτε)ρ Θε(ο)ῦ Πανιάνακτος φρούρει¹ καὶ σκέπε
ἀνακτας, δεσπότης τε Παλαιολόγους
ἐμμελῶς² ὀρίσαντα[ς] μεταγενέσθαι
Σῆς εἰκόνας³ κόσμησιν τῆς Παναχράντου*
- β) *Μνήσθητι καὶ τοῦ δούλου Σου ἱεράρχου Θεοδούλου ἀρχιμαν-
δρίτου τοῦ συνεργήσαντος [δι' ἐξ]όδου⁴ τῆς ἀγίας Σου
μονῆς. Βοήθει καὶ πάντως τοὺς συνεργήσαντας⁵.*

Ἐκ τῆς ἐπικλήσεως ταύτης πρὸς τὴν Θεοτόκον διδασκόμεθα: α) ὅτι «ἀνακτες καὶ δεσπότης» ἐκ τῶν Παλαιολόγων ἀνεκαίνισαν τὴν κόσμησιν τῆς εἰκόνας καὶ β) ὅτι εἰς τὸ ἔργον τοῦτο συνήργησαν καὶ ἄλλοι τινὲς καὶ ὁ ἱεράρχης Θεόδουλος δι' ἐξόδων τῆς μονῆς εἰς ἣν ἀνήκεν ἡ εἰκὼν (=τῆς μονῆς σου). Πρέπει ἄρα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Θεόδουλος οὗτος ὁ δυνάμενος νὰ διαθέτῃ ἐκ τῶν πόρων τῆς μονῆς ἦτο καὶ ὁ ἡγούμενος αὐτῆς.

Πρὶν ἢ ἐξετάσωμεν ποῖοι ἦσαν οἱ Παλαιολόγοι οὗτοι οἱ «ὀρίσαντες μεταγενέσθαι τὴν τῆς εἰκόνας κόσμησιν» καὶ ποῖαν σχέσιν ἔχει ἡ ἐν λόγῳ ἐπιγραφή μὲ τὴν προσωπογραφίαν τοῦ δεσπότη Ἰωάννου, ἴδωμεν τὴν διατηρεῖ ἢ παράδοσις περὶ τῆς εἰκόνας τοῦ San Samuele.

Τὸ χρονικὸν τῆς εἰκόνας. Παλαιὸν ἐνετικὸν χρονικὸν (Relazione) (πίν. V,1) ἐκτυπωθὲν ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1664⁶ ἀναφέρει ὅτι ὑπῆρξεν ἐν *Μυζηθρᾶ* ναὸς μεγαλοπρεπῆς (tempio sontuoso) τιμώμενος ἐπ' ὀνόματι τῆς Θεοτόκου τῆς ἐπονομαζομένης Ortocosta. Ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ἀπέκειτο καὶ ἡ θαυματουργὸς εἰκὼν, ἣτις ὅμως, ὅτε οἱ ἄπιστοι⁷ κατέλαβον τὸν Μωρέα, ἐξηφανίσθη ἐκ τοῦ ναοῦ. Πολὺ ἀργότερον εὐλαβῆς τις ποιμενὶς ποιμένουσα εἰς τόπον ὀνομαζόμενον Zachoina εἶδε μακρόθεν φωτεινὸν τι σημεῖον καὶ πλησιάσασα εὔρε πηγὴν καὶ παρ' αὐτὴν τὴν ἐξαφανισθεῖσαν εἰκόνα περιβεβλημένην διὰ φωτεινοῦ φωτοστεφάνου. Εἰς τὸν τόπον τῆς εὐρέσεως ἀνηγέρθη ναὸς ἀφιερωθεὶς καὶ οὗτος εἰς τὴν Παναγίαν Ortocosta.

1 Εἰκὼν: φρούρη.

2 Εἰκὼν: ἐμμελως.

3 Εἰκὼν: ἡκονος.

4 Ὁ ΒΕΛΟΥΔΟΣ ἀναγινώσκει: καὶ καθόλου. Ἡ κατάληξις ... οδου ἀναγινώσκειται ἐν τούτοις εὐχερῶς.

5 Παραδείγματα ἐπιγραφῶν, αἵτινες ἐν μέρει μόνον εἶναι ἔμμετροι, ἔχομεν καὶ ἄλλα. Βλ. προχείρως κτητορικὴν ἐπιγραφήν ἀγίου Στεφάνου Καστορίας:

A. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, Βυζαντινὰ Μνημεῖα Καστορίας, Ἀρχεῖον Βυζ. Μν. Ἑλλάδος, τόμ. Δ', τεύχ. 2, σ. 113.

6 Τὸ φυλλάδιον τοῦ ἔτους 1664, τύποις PINELLI, ἐν Misc. Ven. 2853CC. Πρβλ. καὶ CICOGNA, Bibliografia veneziana, σ. 40, N° 464.

7 Οἱ ἄπιστοι οὗτοι εἶναι κατὰ τὸν FEROSA οἱ Σακκηνοὶ: L. FEROSA, Immagine, σ. 9.

Μετὰ τὴν πάροδον πολλῶν ἐτῶν ἐπέδραμον οἱ Τοῦρκοι κατὰ τοῦ Μωρέως, ὄν ἐκυβέρινα «un nobile uomo col titolo di despoto». Πρὶν ἢ δηλώσῃ τὴν χώραν ὁ στρατηγὸς τοῦ ἐν λόγῳ δεσπότη (capitano del detto despoto) ὀνόματι Protocastora παρέλαβε τὴν σεβασμίαν εἰκόνα καὶ τὴν μετέφερεν εἰς Ναύπλιον, εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἁγίων Θεοδώρων, ἔνθα εἰς τὸ ἐξῆς ἐτιμᾶτο τὴν 15ῃν Αὐγούστου ἢ ἑορτὴ τῆς μετὰ μεγάλης λαμπρότητος. Ἄλλ' ὡς ἐκ θαύματος, ὡς λέγει τὸ χρονικόν, ἡ εἰκὼν μετεπήδησεν ἀφ' ἑαυτῆς εἰς τὸν ναὸν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων¹, ἔνθα καὶ παρέμεινε μέχρι τοῦ ἔτους 1541 ὅτε, διὰ συνθήκης, παρέδωσαν οἱ Ἑνετοὶ τὸ Ναύπλιον εἰς τοὺς Τούρκους. Προνοητὴς τοῦ Ναυπλίου ἦτο κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ὁ Francesco Barbaro, ὅστις, φυγὼν εἰς Ἑνετίαν μετὰ πολλῶν Ἑλλήνων², παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὴν εἰκόνα.

Καὶ ταῦτα μὲν ὅσα ἀφηγεῖται τὸ χρονικόν. Τὰ περὶ εὐρέσεως τῆς εἰκόνης ὑπὸ ποιμενίδος ὡς καὶ τὸ τοπωνύμιον Zachoma ἀνακαλοῦσιν εἰς τὴν μνήμην τὴν γνωστὴν παράδοσιν περὶ τῆς εὐρέσεως ὑπὸ τῆς Εὐφροσύνης, παρὰ τὴν Ζαχλωρῶν τῶν Καλαβρύτων, τῆς εἰκόνης τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου³. Ἐπίσης εὐκόλον εἶναι νὰ διῶδῃ τις εἰς τὸ ὄνομα Πρωτοκάστορα τὸν βυζαντινὸν τίτλον τοῦ πρωτοστράτορος, ὅστις ἀντιστοιχεῖ πράγματι πρὸς τὸν τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν στρατευμάτων (capitano)⁴. Ἐὰν πράγματι ὑπάρχῃ σχέσις τις μεταξὺ τῶν δύο εἰκόνων ἢ ἐὰν πρόκειται ἀπλῶς περὶ συγχύσεως τῶν παραδόσεων δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν οὔτε εἰς ποίαν ἐκ τῶν εἰκόνων ἀνεφέρθη τὸ πρῶτον ἢ παράδοσις αὕτη⁵. Ἀρκούμεθα εἰς τὰ ἐξῆς συμπερά-

1 Τὰ παλαιὰ ναῦδρια τῶν ἁγίων Θεοδώρων καὶ ἁγίων Ἀποστόλων σώζονται μέχρι σήμερον, τὸ τελευταῖον μάλιστα ἔδωκε καὶ τὸ ὄνομα εἰς τὸ ἐπιθαλάσσιον φρούριον κληθὲν ἐκ τούτου «Καστέλλι» ἢ «Μπούρτζι» τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου.

2 Περὶ τῶν Ἑλλήνων τῶν διαφυγόντων εἰς Ἑνετίαν μετὰ τὴν κατὰ τὴν 25ῃν Νοεμβρίου 1540 θριαμβευτικὴν εἴσοδον εἰς Ναύπλιον τοῦ Κασήμ-Πασᾶ βλ. Venezia e le sue Lagune, Venezia 1847, τόμ. I, Appendice V: Cenni sulla Colonia Greca Orientale, σ. 81 κ. ἔ. Τὸ ἰταλικὸν τοῦτο κείμενον τοῦ I. ΒΕΛΟΥΔΟΥ ἐξεδόθη ἀργότερον καὶ ἑλληνιστὶ ὑπὸ τὸν τίτλον: Ἑλλήνων Ὁρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετίᾳ, Βενετία 1872. Βλ. ἐπίσης Μ. ΛΑΜΠΡΥΝΙΔΟΥ, Ἡ Ναυπλία ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς, ἐν Ἀθήναις 1950², σ. 83 κ. ἔ.

3 ΖΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΤΟΥ ΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΩΝ, Κτητορικὸν μονῆς Μεγάλου Σπηλαίου, Ἀθήνησιν 1840, σ. 45-50, καὶ κυρίως Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, ἔ. ἀ. σ. 46-47.

4 Ὁ τίτλος οὗτος τοῦ πρωτοστράτορος ἦτο ὁ πλέον περιζήτητος ὑπὸ τῶν ἀξιωματῶν τοῦ Δεσποτάτου, βλ. D. A. ΖΑΚΥΤΗΝΟΣ, Le Despotat Grec de Morée, τόμ. II, Athènes 1953, σ. 97 καὶ κυρίως τὴν μελέτην τοῦ R. GUILLAND, Études de titulature et de prosopographie byzantine: Le Protostrator, REB VII, 1950, σ. 156 κ. ἔ. καὶ εἰδικῶς σ. 164-175: Le Protostrator sous les Paléologues. Βλ. καὶ τὴν ἀπεικόνισιν τοῦ πρωτοστράτορος Θεοδώρου Τσιμισκῆ κτίτορος τῆς ἐν Ἠπείρῳ Παναγίας Βελλᾶς μετὰ τῆς συζύ-

γου του πρωτοστρατόρισσας Μαρίας: Α. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, Μνημεῖα τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου, Ἠπειρωτικά Χρονικά 2, 1927, σ. 153-169. Τὸν τίτλον τοῦ πρωτοστράτορος ἔφερον ἐκ τῶν τελευταίων ὁ ὑπερασπίσας τὴν Πόλιν κατὰ τὴν Ἄλωσιν Giustiniani, πρβλ. F. BABINGER, Mahomet II le Conquérant, Paris 1954, σ. 102. Πρὸς τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοστράτορος ἀντιστοιχεῖ καὶ ἡ τουρκικὴ τιμητικὴ προσωνυμία βεγλέρβηγς ἢ βηγλέρβηγς.

5 Φαίνεται πιθανώτερον ὅτι Ἕλληνες καὶ Ἑνετοὶ καταφυγόντες ἐκ Ναυπλίου εἰς Ἑνετίαν ἀπέδωσαν τὴν γνωστὴν παράδοσιν περὶ τῆς εἰκόνης τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου εἰς τὴν εἰκόνα τῆς Ἀρτωκοστᾶς, ἵνα ἐξάρωσιν ἐτι περισσότερον τὸ πάτριον κειμήλιον. Σχετικῶς δὲ μετὰ τὸν «μεγαλοπρεπὴ ναὸν τοῦ Μυζηθρά», ἔνθα τὸ ἐνετικὸν χρονικὸν ἐντοπίζει τὸ πρῶτον τὴν εἰκόνα, οὐδεμία ἄλλη μαρτυρία ἐνισχύει τὴν παράδοσιν ταύτην. Ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἡ εἰκὼν θὰ ἀνήκεν ἀρχικῶς εἰς μίαν τῶν πλουσίων μονῶν τοῦ Μυστρᾶ, τῶν τιμωμένων ἐπ' ὀνόματι τῆς Θεοτόκου - Ὁδηγητρίας ἢ Παντανάσσης - φαίνεται ὅλως ἀπίθανος: ἀφ' ἑνὸς διότι ἐκάστη μονὴ ἢ ναὸς εἶχε τὴν ἑαυτοῦ θαυματουργὸν εἰκόνα (Ἐλκομένος, Χρυσοαφίτισσα, Παναγία Μεγάλου Σπηλαίου κλπ.), ἢς ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπετέλει ἐπικίνδυνον ἐπιχείρημα καὶ δι' αὐτοὺς τούτους τοὺς αὐτοκράτορας, ὡς μαρτυρεῖ ἢ διὰ δόλου ἀφαίρεσις τοῦ Ἐλκομένου τῆς Μονεμβασίας ὑπὸ τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέλου Ν. ΒΕΗΣ, Πρακτ. Χρ. Ἀρχ. Ἑτ. Περιόδ. Γ' τόμ. Α', 1932 (B. N. J. 1933) σ. 44, σημ. 4. Ἀφ' ἑτέρου διότι ὁ παλαιότερος ναὸς τῆς

σματα, ἅτινα ἐξάγονται ἐκ τοῦ χρονικοῦ: Κατὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ Μωρέως ὑπὸ τῶν Τούρκων (1460), καταστραφέντος τοῦ ναοῦ ἢ θαυματουργὸς εἰκὼν μετεφέρθη εἰς Ναύπλιον¹, ἔνθα καὶ παρέμεινε μέχρι τοῦ ἐνετοτουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1537. Κατὰ τὴν δυσμενῆ διὰ τοὺς Ἐνετοὺς συνθήκην (1540)², ἣτις ἐτερμάτισε τὸν πόλεμον τοῦτον, παρεχώρησαν οὗτοι εἰς τοὺς Τούρκους τὴν Μονεμβασίαν καὶ τὸ Ναύπλιον. Ἐγκαταλείπων τὴν πόλιν ὁ Ἐνετὸς προνοητὴς τοῦ Ναυπλίου Francesco Barbaro³ ἀπεκόμισε καὶ τὴν εἰκόνα.

Τὴν μετέπειτα ἱστορίαν τῆς εἰκόνης δυνάμεθα ν' ἀποκαταστήσωμεν ἐκ τῶν ἀρχείων τοῦ Πατριαρχείου Βενετίας καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ San Stefano. Ὁ Francesco Barbaro οὗτος εἶχεν ἐν Ἐνετίᾳ ἀδελφὴν, τὴν Cassandra, μοναχὴν ἐν τῇ Αὐγουστινιανῇ μονῇ τῶν SS. Rocco e Margherita⁴. Εἰς αὐτὴν ἀπέστειλε διὰ τοῦ φίλου του Marc'Antonio Anguscioia, τὴν θαυματουργὸν εἰκόνα, ἣτις καὶ ἐτοποθετήθη ἐπὶ ξυλίνου εἰκονοστασίου εἰς τὸ κέντρον τοῦ ναοῦ τῆς μονῆς καὶ παρέμεινε ἐκεῖ μέχρι τοῦ ἔτους 1597.

Κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο μία ἐκ τῶν μοναχῶν, ἡ ἀδελφὴ Serafica Buontempo ἀσθενήσασα βαρέως καὶ ἰαθεῖσα ὡς ἐκ θαύματος ἀνήγειρε διὰ τὴν εἰκόνα καινούργες παρεκκλήσιον, τὸ ὁποῖον καὶ ἐκόσμησε διὰ πολυτελεστάτου μαρμαρίνου εἰκονοστασίου σωζομένου μέχρι σήμερον⁵ (πίν. V,23 καὶ VI,3). Ἐπὶ τοῦ εἰκονοστασίου τούτου ἐτοποθετήθη ἡ εἰκὼν τῆς Ἀρτωκοστᾶς ἐν ἐπισήμῳ τελετῇ τὴν 11ην Ἰουλίου τοῦ 1597 «παρουσία τοῦ καρδινάλιου Lorenzo Priuli, τεσσάρων ἐπισκόπων, τοῦ κλήρου, τῶν εὐγενῶν καὶ πλήθους λαοῦ».

Ἔως τὸ ἔτος 1808 παρέμεινε ἡ εἰκὼν ἐν τῷ παρεκκλησίῳ τῶν SS. Rocco e Margherita, ὁπότε, μετὰ τὸ διάταγμα περὶ τῆς καταργήσεως τῶν μονῶν, ἡ τελευταία ἡγουμένη τῆς μονῆς ἀδελφὴ Maria Eccelsa Indrich, διὰ πράξεως χρονολογουμένης ἀπὸ 18ης Μαΐου 1810 καὶ ἐπικυρωθείσης ὑπὸ τοῦ Πατριαρχείου Βενετίας τὴν 4ην Αὐγούστου τοῦ αὐτοῦ ἔτους⁶, «παρέδωκεν κατ' ἀπόλυτον κυριό-

μονῆς Ἀρτωκοστᾶς, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, χρονολογεῖται εἰς τὸν 12ον αἰῶνα, ἐνῶ τὰ βυζαντινὰ κτίσματα τοῦ Μυστρᾶ δὲν δύναται νὰ εἶναι παλαιότερα τοῦ 1262.

1 Φαίνεται ὅτι, ἐρημωθείσης τῆς Τσακωνίως ἐκ τῶν ἐπανεληλυμένων Τουρκικῶν ἐπιδρομῶν, πολλοὶ ἐκ τῶν Τσακόνων κατέφυγον εἰς Ναύπλιον. Μαρτυρεῖται ὅτι «εἰς τὴν προκυμαίαν τοῦ Ναυπλίου ὑψηλόσωμοι Τσακόνισσαι ἐφόρτωναν καὶ ἀπεφόρτωναν τὰ ἐμπορεύματα»: Μ. ΛΑΜΠΡΥΝΙΑΟΥ, Ναυπλία, σ. 97

2 Ἡ συνθήκη αὕτη φέρεται συνήθως ὑπογραφείσα ἐν ἔτει 1541: βλ. προχείρως Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλοπαιδεῖαν ἐν λ. Ἑλλάς, σ. 562, μᾶλλον ὁμως ἡ συνθήκη ὑπεγράφη ἐν Κωνσταντινουπόλει τῷ 1540. Ὁ Ἀλέξανδρος Κόνταρης, φρούραρχος τοῦ Ναυπλίου, παρέδωκεν ἐξ ὀνόματος τῆς Ἐνετικῆς Πολιτείας τὰς κλείδας τῶν φρουρίων τοῦ Ναυπλίου εἰς τὸν Κασὴμ-Πασᾶν, ὅστις τῇ 25ῃ Νοεμβρίου 1540 εἰσῆλθε καὶ κατέλαβε τὸ Ναύπλιον, ἐνῶ πολλοὶ τῶν προυχόντων Ἑλλήνων κατοίκων ἀνεχώρησαν ἐν πάσῃ ἀσφαλείᾳ εἰς Ἐνετίαν καὶ εἰς τὰς ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν διατελούσας Ἰονίους Νήσους καὶ Κρήτην. Βλ. Μ. ΛΑΜΠΡΥΝΙΑΟΥ, Ναυπλία..., σ. 83.

3 C. HOFF, Chroniques Gréco-Romanes inédites ou peu connues, Berlin 1873, σ. 384 καὶ Μ. ΛΑΜΠΡΥΝΙΑΟΥ, Ναυπλία, σ. 85, ὑποσ. 1.

4 Ἡ μονὴ αὕτη εἶναι γνωστὴ σήμερον ὡς Istituto Ciliota, ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐν ἔτει 1868 ἀνακαινιστοῦ Pietro Ciliota.

5 Τὸ εἰκονοστάσιον ἐντετειχισμένον ἐν τῷ μέσῳ τοῦ δεξιοῦ τοίχου φέρει κάτωθεν τὴν ἐπιγραφὴν: Maria Mater Grazie, Mater Misericordiae. Μικρὸν κατώτερον ἀγαλματίδιον τοῦ Χριστοῦ ἀντικαθιστᾷ σήμερον τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας Ἀρτωκοστᾶς.

6 Παρὰ τὴν ἐπίπνον ἔρευνα ἐν τῷ Πατριαρχικῷ Ἀρχεῖῳ Ἐνετίας δὲν κατόρθωσα νὰ ἀνεύρω τὸ πρωτότυπον τῆς πράξεως ταύτης. Μεταφέρω ἐνταῦθα τὸ ἴσον ἀπαράλλακτον ἐκ τοῦ PEROSA:

A di 18 Maggio 1810, Venezia

Attesto io sottoscritta ex Abbadessa di S. Rocco e S. Margherita Monastero situato nella Parrocchia di S. Samuel, come avendo io, e tutte le mie Religiose ricevuti sommi beneficii e somma assistenza fin dall'anno 1797, dal Sig. D. Giovanni Rossi Sacerdote di S. Samuele,

τητα» τὴν εἰκόνα εἰς τὸν ἱερέα Giovanni Rossi πρώην ἐξομολογητὴν τῶν Ἀγιοστυνιανῶν. Οὗτος γενόμενος διάκονος τοῦ ναοῦ τοῦ San Samuele ἐδώρησε καὶ ἐτοποθέτησεν ἰδίους ἐξόδοις εἰς τὸν ναὸν τοῦτον τὴν εἰκόνα εἰς ἣν θέσιν εὐρηται μέχρι σήμερον¹.

Ἡ προσωπογραφία τοῦ δεσπότη. Πρῶτος ὁ Ἰωάννης Βελοῦδος² ἐταύτισε τὸν εἰκονιζόμενον Ἰωάννην μὲ τὸν πρωτότοκον υἱὸν τοῦ δεσπότη τοῦ Μυστρᾶ, Ματθαίου Καντακουζηνοῦ. Περὶ τούτου οὐδὲν ἕτερον γνωρίζομεν εἰ μὴ μόνον ὅτι, μετὰ τὴν ἐκ τοῦ θρόνου παραίτησιν τοῦ πατρός του, ἔλαβεν οὗτος τὸν τίτλον τοῦ δεσπότη³.

Μετὰ τὸν Βελοῦδον καὶ ὁ G. GEROLA⁴, εἰς εἰδικὴν περὶ τῆς προσωπογραφίας ταύτης μελέτην, παρεδέχθη τὸν Ἰωάννην τοῦτον τῆς εἰκόνας ὡς τὸν υἱὸν Ματθαίου τοῦ Καντακουζηνοῦ, προσεπάθησε δὲ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι οὗτος ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος δεσπότης τοῦ Μυστρᾶ ἐκ τῆς τῶν Καντακουζηνῶν οἰκογενείας.

Συνδυάζων ὁ GEROLA τὴν προσωπογραφίαν τοῦ Ἰωάννου πρὸς τὴν ἕμμετρον ἐπιγραφὴν, ἣτις ἀναφέρει τοὺς Παλαιολόγους, ὑποθέτει ὅτι ὁ Ἰωάννης οὗτος *Καντακουζηνός* εἶναι εἰς ἐκ τῶν «ἀνάκτων, δεσποτῶν τε Παλαιολόγων» τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης⁵.

Τὴν γνώμην τοῦ Gerola θεωροῦμεν ἀπαράδεκτον διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους:

α) *Τεχνικούς.* Ἡ λεπτολόγος καὶ ἐπιμελεμένη ἐργασία τῶν εἰκονιδίων, ἡ τελειότης ὡς πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν λεπτομερειῶν, ἡ νατουραλιστικὴ ἀπόδοσις τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ δεσπότη δηλοῦσι τεχνίτην δεξιώτερον ἐκείνου ὅστις ἐξετέλεσε τοὺς ἐλικοειδεῖς βλαστοὺς τῆς λοιπῆς ἐσθῆτος⁶. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ χαρακτήρ τῶν γραμμάτων τῶν ἐπιγραφῶν, ἅτινα εἰς μὲν τὰ εἰκονίδια εἶναι ρυ-

ed avendo egli sempre rifiutato ogni compenso non solo, ma ogni testimonio anche lieve di nostra gratitudine, di concerto con le mie Religiose sono passata alla risoluzione di donare a lui espressamente la nostra antica immagine della Beata Vergine delle Grazie, rimettendola totalmente alle sue disposizioni, e trasmettendone un assoluto diritto, sicura ch'egli la conservera con quella stessa pietà, con cui egli veniva a venerarla nella nostra Chiesa: tanto a sua cauzione, e perchè egli abbia di noi memoria ne' suoi santi sacrificii.

Dal Monastero di S. Girolamo

MARIA ECCELSA INDRICH
fu Abbadessa

Certifico io sottoscritto Pevano nella Chiesa Parrocchiale e Collegiata di S. Vitale di aver permesso al R. do D. Giovanni Rossi Diacono titolato in S. Samuel, Chiesa soccorsale a me soggetta, di poter esporre sopra l'altare delli Santi Matteo e Samuele la Immagine Miracolosa di Maria Vergine delle Grazie ad esso R. Rossi regalata dalle Monache delli SS. Rocco e Margherita, ora unite con le Monache nel Convento di S. Girolamo, colla condizione pero che ogni e qualunque spesa fosse necessaria sia sempre a peso del R. Rossi suddetto.

In fede di che...

Di Chiesa li 28 Luglio 1810

*Io D. GIUSEPPE TRANI Parroco
cf. m. p. e col sig. lo di Chiesa*

Praesens exemplum sumptum hac die 26 Julii 1820 ex alio simili originali existen. in Actis hujus Patchalis Cancell. diligentes collationatum de verbo ad verbum cum eodem concordat.

Ita est

FORTUN. MRA ROSATA Cancell. Patchlis Caplaris.

1 Τῷ 1882 λόγῳ ἐπισκευῶν γενομένων ἐν τῷ ναῷ τοῦ San Samuele μετεφέρθη ἡ εἰκὼν. Τότε τὴν εἶδον καὶ τὴν περιέγραψαν ὁ L. Perosa καὶ ὁ I. Βελοῦδος: Βλ. L. PEROSA, *Immagine*, σ. 13.

2 G. VELUDO, Lettera al prof. Ab. Leonard Perosa ἐν L. PEROSA, αὐτόθι, σ. 18-22.

3 I. KANTAKOUZHNHOY, Ἱστοριῶν βιβλίον IV, ἐκδ. Βόννης, τόμ. III, κεφ. 49.

4 G. GEROLA, L'effigie del despota Giovanni Cantacuzeno, *Byzantion* 6, 1931, σ. 379-387.

5 G. GEROLA, αὐτόθι, σ. 380.

6 Ὅμοιοι βλαστοὶ περιβάλλουσι καὶ τὰς μορφὰς τῶν δύο εἰκονιδίων τοῦ Εὐαγγελισμοῦ οὔτοι ὁμως εἶναι προσθήκη νεωτέρα.

θμικά και καλαισθητα με αντιθέσεις παχειών και λεπτών γραμμών (πίν. II, III), εις δε τους ιαμβικούς στίχους λεπτά και συμπεπλεγμένα με πολλές συντμήσεις και ταχυγραφίας (πίν. IV), δηλοῖ διάφορον μεταλλοτεχνίτην. Διατι ὅμως ὁ εἰκονιζόμενος δωρητῆς θὰ παρήγγελλε τὰ τεμάχια τῆς δωρεᾶς του εις διάφορα ἐργαστήρια;

β) *Ἱστορικούς*. Εἰς τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Gerola ὅτι οἱ Καντακουζηνοὶ ἀπεκάλουν ἑαυτοὺς και Παλαιολόγους ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐκ θηλυγονίας συγγενείας των μετὰ τῶν τελευταίων¹, δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν και τοῦτο: Ὅτι οἱ σφετεριστὰι τοῦ θρόνου Καντακουζηνοὶ ἐπενόησαν και πνευματικὴν τινα συγγένειαν μεταξὺ αὐτῶν και τῶν Παλαιολόγων και τοῦτο ἵνα νομιμοποιήσωσι τὴν θέσιν των ἔναντι τῆς νομίμου δυναστείας²: Οὕτω ὁ μὲν αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Γ' ὁ Καντακουζηνὸς ἀπεκάλει ἐν τοῖς χρυσοβούλλοις τὸν προκάτοχόν του, Ἀνδρόνικον Παλαιολόγον, «πάππον τῆς βασιλείας του», οἱ δὲ υἱοὶ του, δεσπότηι, φέρονται ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς τοῦ Μυστρᾶ ὡς Καντακουζηνοὶ - Παλαιολόγοι³. Ἡ χρῆσις ὅμως μόνον τοῦ ἐπιθέτου Παλαιολόγος διὰ τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας τῶν Καντακουζηνῶν δὲν εἶναι γνωστὴ ἐξ ἄλλων παραδειγμάτων⁴ και ἐν πάσῃ περιπτώσει φαίνεται ὅλως ἀπίθανος εις ἐποχὴν καθ' ἣν ὁ Ἰωάννης οὗτος — ἐὰν πράγματι περὶ τούτου πρόκειται — τεσσαρακοντούτης ὦν, ὡς εἰκονίζεται ἐν τῇ προσωπογραφίᾳ, ἐμάχετο ἐναντίον τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας και τοῦ Θεοδώρου Παλαιολόγου⁵.

Μᾶλλον λοιπὸν πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ἔμμετρος ἐπιγραφή ἡ ἀναφερομένη εις τοὺς «ἄνακτας, δεσπότης τε Παλαιολόγους» εἶναι ἄσχετος πρὸς τὴν προσωπογραφίαν τοῦ Ἰωάννου. Τοῦτο ἄλλως τε — χωρὶς ὅμως νὰ προβάλη οὐδὲν ἐπιχείρημα — εἶχεν ὑποθέσει και ὁ Βελοῦδος, ὅστις μάλιστα, λαβὼν ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ πληθυντικὸς δηλοῖ πλείονας τοῦ ἐνὸς αὐτοκράτορας και δεσπότης, συνετέρανεν ὅτι ἡ ἐπιγραφή ἀναφέρεται εἴτε εις τὴν συμβασιλείαν Ἀνδρονίκου τοῦ Β' και Μιχαὴλ τοῦ Θ' (1295 - 1320) εἴτε εις τὴν συμβασιλείαν τοῦ ἰδίου Ἀνδρονίκου μετὰ τοῦ ἐγγονοῦ του Ἀνδρονίκου τοῦ Γ' (1325 - 1328). Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τῶν 33 ἐτῶν (1295 - 1328) δεόν νὰ τοποθετηθῇ, κατὰ τὸν Βελοῦδον, ἡ κόσμησις τῆς εἰκόνης ἐπὶ τῆς ὁποίας, ἀργότερον — ἐν ἔτει 1356 — ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς, υἱὸς τοῦ Ματθαίου, προσέθεσε χάριν εὐλαβείας τὰ δύο εἰκονίδια τοῦ Εὐαγγελισμοῦ και τὴν προσωπογραφίαν του⁶. Θὰ ἴδωμεν κατωτέρω κατὰ πόσον ἡ ὑπόθεσις αὕτη τοῦ Βελοῦδου εὐσταθεῖ.

Ἄς ἔλθωμεν τώρα εις τὸ συμπέρασμα, εις ὃ καταλήγει ὁ GEROLA, δηλαδή

1 G. GEROLA, L'effigie, σ. 380.

2 F. DOELGER, Johannes VI Kantakuzenos als dynastischer Legitimist, Annales de l'Inst. Kon-dakof, 10, 1938, σ. 19 και 25-30.

3 G. MILLET, Inscriptions byzantines de Mistra, BCH XXIII, 1894, σ. 146.

4 Τούναντιον ἔχομεν χαρακτηριστικὸν παράδειγμα τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἐν Λογκανίκῳ τοῦ ἔτους 1375/6: Ἀνηγέρθη . . . ἐπὶ τῆς βασιλείας τῶν εὐσεβεστάτων βασιλέων και φιλοχρίστων Ἰωάννου και Ἐλένης τῶν Παλαιολόγων και τῶν εὐ-

σεβῶν δεσποτῶν ἡμῶν Μανουὴλ και Μαρίας τῶν Καντακουζηνῶν: Βλ. Σ. ΚΟΥΓΕΑ, Βυζαντινὴ ἐπιγραφή Λογκανίκου, Ἑλληνικά 5, 1932, σ. 251, και Α. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, Βυζαντινὰ Μνημεῖα τῶν κλιτύων τοῦ Ταυῆτου, Α'. Λογκανίκος, ΕΕΒΣ 14, 1939, σ. 480.

5 G. GEROLA, αὐτόθι, σ. 385 και κυρίως R. LOE-NERTZ, Pour l'histoire du Péloponèse au xive siècle (1382 - 1404), REB I, 1943, σ. 162. Βλ.: και D. ΖΑΚΥΘΙΝΟΣ, Despotat..., II, σ. 80.

6 L. FEROSA, Immagine, σ. 21.

ὅτι ὁ Ἰωάννης οὗτος ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος δεσπότης τοῦ Μυστρᾶ ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Καντακουζηνῶν¹.

Ὡς παρετήρησαν ἤδη καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ GEROLA καὶ ὁ Δ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, ὁ δεσπότης Ἰωάννης δὲν φέρει ἐν τῇ προσωπογραφίᾳ τὴν ἐπίσημον στολὴν τοῦ ἀξιωματὸς του². Διὰ τὴν πεισθῶμεν ἀρκεῖ νὰ παραβάλωμεν τὴν προσωπογραφίαν τοῦ San Samuele πρὸς τὴν τοῦ Θεοδώρου Α΄ τοῦ Παλαιολόγου ἐν τῇ γνωστῇ τοιχογραφίᾳ τῆς Ὀδηγητρίας ἐν Μυστρᾶ (πίν. VII,1)³. Οὐδὲν ἐκ τῶν διασήμων τοῦ δεσπότη φέρει ὁ Ἰωάννης: οὐδὲ τὸ «ὄλομάργαρον σκιάδιον ἐξ οὗ κρέμονται ἐκατέρωθεν τὰ ἐκ μαργάρων σεῖα», οὐδὲ «τὸ κόκκινον ταμπάριον μετὰ μαργελλίων» οὐδὲ «τὰ διβολέα ὑποδήματα τὰ φέροντα ἀετοὺς μαργαριταρεῖνους»⁴. Ὁ Ἰωάννης εἰκονίζεται ἀσκεπῆς φέρων μακρὰν λευκὴν οὐλήν κόμην. Φορεῖ ποδῆρες χειριδωτῶν ἔνδυμα, εἶδος τι «σφικτουρίου»⁵ ἐξωσμένου διὰ ζώνης, ἐπὶ τῆς ὁποίας περιτυλίσσεται μικρὸν μανδήλιον (;). Ὁ βαρὺς χρυσόπαστος χιτὼν του διακοσμεῖται ἐπὶ τοῦ στήθους διὰ δύο μεγάλων δικεφάλων ἀετῶν, συμβόλων τῆς ὑψηλῆς καταγωγῆς τοῦ εἰκονιζομένου, σχηματίζει δὲ κάτωθεν τῆς ὀσφύος πτυχάς, ἐφ' ὧν διακρίνονται ἐνυφασμένα τὰ γνωστὰ καὶ ἐκ τῶν κειμένων κοσμήματα: πέρδικες⁶ καὶ κισσόφυλλα⁷.

Παρατηρῶν ὁ GEROLA⁸ ὅτι ὁ Ἰωάννης δὲν φέρει τὴν ἐπίσημον αὐτοῦ στολὴν διερωτᾶται ἐὰν τοῦτο ἀποτελῇ ἐκ μέρους τοῦ δεσπότη πρᾶξιν ταπεινοφροσύνης ἢ ἐὰν ἡ ἀμφίεσις αὕτη εἶχεν ἐπιβληθῆ εἰς τὸν δεσπότην συνεπείᾳ τῆς παραιτήσεως τοῦ πατρὸς του ἐκ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου. Ἀλλὰ αἱ ὑποθέσεις αὗται ἀντίκεινται εἰς τὰ ἱστορικὰ δεδομένα. Τὸν τίτλον τοῦ δεσπότη εἶχεν ἀπονεύμει πρὸς τὸν Ἰωάννην ὁ αὐτοκράτωρ Παλαιολόγος μετὰ τὴν τοῦ Ματθαίου Καντακουζηνοῦ παραίτησιν καὶ ὑποταγὴν. Καθ' ἃ γράφει ὁ ἱστοριογράφος πάππος του: ... Καὶ Ἰωάννην καὶ Δημήτριον τοὺς υἱοὺς Ματθαίου, τοῦ τῆς γυναικὸς ἀδελφοῦ, τιμῶν (ὁ Ἰωάννης Ε΄ ὁ Παλαιολόγος), ἠξίωκε τὴν ἐπιφανεστάτην παρὰ Ρωμαίοις, δεσπότην μὲν τὸν Ἰωάννην ἀποδείξας, τὸν δὲ Δημήτριον σεβαστοκράτορα, καὶ κοινωνήσας αὐτοῖς τραπέζης⁹. Τὸν τίτλον ἔφερον ἄρα ὁ Ἰωάννης νομίμως.

Ἐξ ἄλλου ἢ ἀρετῆ τῆς ταπεινοφροσύνης δὲν χαρακτηρίζει τὴν οἰκογένειαν

1 G. GEROLA, L'effigie, σ. 387.

2 G. GEROLA, αὐτόθι, σ. 381. D. ZAKYTHINOS, Despotat, II, σ. 92, ὑπ. 1.

3 G. MILLET, Monuments byzantins de Mistra, Paris 1910, πίν. 96,5. Τρῶ αὐτοῦ, Portraits byzantins, Revue de l'Art chrétien XLI, 1911, ἀνάτυπον σ. 5. Μ. ΚΑΤΖΗΛΑΚΗ, Μυστρᾶς, Ἀθῆναι 1956², σ. 64. Τὴν φωτογραφίαν ὀφείλω εἰς τὴν εὐγενῆ φροντίδα τοῦ ἐπιμελητοῦ βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων τοῦ Μυστρᾶ, κ. Ν. Δραχνάκη, τὸν ὁποῖον καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης εὐχαριστῶ.

4 [ΨΕΥΔΟ]ΚΩΔΙΝΟΥ, Περὶ τῶν ὀφφικιαίων τοῦ Παλατίου Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν ὀφφικίων τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἔκδ. Βόννης, 1839, σ. 13,13.

5 Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕ, Συμβολὴ εἰς τὸ περὶ βυζαντινῶν

φορεμάτων κεφάλαιον, ΕΕΒΣ 24, 1954, σ. 20-21.

6 Πρβλ.: ΣΥΝΕΧΙΣΤΑΙ ΤΟΥ ΘΕΟΦΑΝΟΥΣ, ἔκδ. Βόννης σ. 207,3: ἐσθῆτά τινα παγκάλην μὲν καὶ χρυσαῖς πέρδιξι πεποικιλμένην.

7 ΙΩ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Ὁμιλία εἰς Ματθαῖον, XLIX, MIGNÉ, P. G., τόμ. 58, σ. 502: Ὁ γὰρ νημάτων ἀρετὴν καὶ χρωμάτων ἀνθος καὶ τοὺς κισσοὺς τοὺς ἀπὸ τῶν τοιοῦτων ὑφασμάτων περιεργαζόμενος, τότε εἰς τὸν οὐρανὸν δυνήσεται ἰδεῖν; καὶ ΚΩΝ. ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΥ, Ἐκθεσις, ἔκδ. Reiske 440,17: γλαμύδα διάλευκον περιορνευμένην ἐκ διαχρυσοθέτων καὶ ταβλίων δύο χρυσοπαστων καὶ κισσοφύλλων μικρῶν.

8 G. GEROLA, αὐτόθι, σ. 381, ὑποσ. 5.

9 ΙΩ. ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΥ, Ἱστοριῶν, βιβλ. III, ἔκδ. Βόννης, τόμ. II, κεφ. 49, σ. 358.

τῶν Καντακουζηνῶν: Εὐγλωττος εἶναι ἡ περίπτωσις τοῦ Ματθαίου, ὅστις ὑποχρεωθείς νὰ παραιτηθῆ τοῦ θρόνου ἐξηκολούθει καὶ μετὰ τὴν ὑποταγὴν του πρὸς τὸν νόμιμον αὐτοκράτορα, «μὲ ψυχικὴν ἀδυναμίαν χαρακτηριστικὴν» ὡς λέγει ὁ Δ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, νὰ φέρῃ τὰ ἐξωτερικὰ διάσημα τῆς παλαιᾶς αὐτοῦ αἴγλης σφραγίζων τὰς ἐπιστολάς του διὰ βούλλας χρυσοῦς¹.

Ὅπως ξένη ἄλλωστε πρὸς τὴν νοοτροπία τῶν βυζαντινῶν εἶναι ἡ τοιαύτη ἀντίληψις τῆς ταπεινοφροσύνης, ἣτις ἐπιβάλλει εἰς τὸν κτήτορα ἢ δωρητὴν ἢ ἀνακαινιστὴν νὰ εἰκονισθῆ μὲ ἄλλο τι ἔνδυμα ἐκείνου ὅπερ ἀρμόζει εἰς τὸ ἀξίωμα του. Ἐνώπιον τῶν βασιλέων τοῦ οὐρανοῦ ὁ κτήτωρ ἐμφανίζεται πάντοτε ἐνδεδυμένος τὴν ἐπίσημον στολὴν του² καὶ τὴν ἀλλάσσει μόνον μὲ τὸ κουκούλιον καὶ τὸν μανδύαν τοῦ μοναχοῦ ὁσάκις, γονυπετὴς πρὸ τῶν ἁγίων, ἐπιθυμεῖ νὰ δείξῃ τὴν ταπεινοφροσύνην του³.

Θὰ ἦτο δὲ ἀναχρονισμὸς νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Ἰωάννης παρητήθη τῆς ἐπισήμου στολῆς του εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν, εἰς τὰς τοιχογραφίας τῶν Βαλκανίων, καὶ αὐτοὶ οὗτοι οἱ ἅγιοι ἐξομοιωθέντες πρὸς αὐλικούς τοῦ οὐρανοῦ βασιλέως ἐμφανίζονται μὲ αὐλικὰς στολάς⁴. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι αἱ μικρότεροι Αὐλαὶ αἱ δημιουργηθεῖσαι μετὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ 1204 ὡς καὶ ἡ μετέπειτα ἀποκεντροτική πολιτικὴ τῶν Παλαιολόγων οὐχὶ μόνον συνέβαλλον εἰς τὴν διάδοσιν τῶν ἐνδυμασιῶν τῆς βυζαντινῆς Αὐλῆς ἐκτὸς τοῦ κέντρου τῆς παλαιᾶς αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ καὶ προὔξενον ἀνταγωνισμοὺς διὰ τὰ ἐξωτερικὰ διάσημα μεταξὺ τῶν νεωστὶ ἐμφανισθέντων τούτων ἀξιωματούχων⁵. Πάντες δὲ οἱ ἀνώτατοι τιτλοῦχοι τῶν βαλκανικῶν χωρῶν, Σέρβοι, Βούλγαροι, Ρουμάνοι, ἀποδίδουσι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἰς τὴν στολὴν ἰδιαιτέραν σημασίαν⁶.

Πρὸς τὴν ἀμφίεσίν τινων ἐκ τῶν ἀξιωματούχων τούτων δυνάμεθα νὰ παραβάσωμεν καὶ τὴν τοῦ Ἰωάννου. Τὸν ποδῆρη χιτῶνα (καββάδιον;)⁷, στενὸν εἴτε μὲ πτυχάς, κεκοσμημένον δὲ δι' «ἐξεμπλίων» ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ περιβαλλόμενον κατὰ τὴν μέσην ὑπὸ ζώνης ἐφ' ἧς τυλίσεται μανδῆλιον, φέρει σειρὰ ἐπαρχιακῶν διοικητῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης τιμωμένων διὰ τῶν τίτλων τοῦ δεσπότη, σεβαστοκράτορος ἢ juran⁸ (πίν. VIII, IX). Χαρακτηριστικὴν ὁμοιότητα παρουσιάζει ἡ στολὴ τοῦ δεσπότη Oliver ἐν τῇ γνωστῇ τοιχογραφίᾳ τοῦ Lespovo τῆς Σερβίας (πίν. VIII, 1). Ἄλλὰ καὶ ἐν Μυστρᾷ ἡ ἀμφίεσις τοῦ Μανουὴλ Παλαιολόγου ἐν τῷ ναῷ τῶν Ἁγίων Θεοδώρων (πίν. VII, 2)⁹ ὡς καὶ ἡ τοῦ ἄρχοντος Κανιώτη ἐν τῇ Ὁδηγητρίᾳ¹⁰

1 D. ZAKYTHINOS, Despotat..., I σ. 116.

2 A. GRABAR, L'empereur dans l'art byzantin, Paris 1936.

3 G. MILLET, Portraits byzantins, Revue de l'Art chrétien XLI, 1911, σ. 447-449.

4 A. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, Τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Καστορίας, Ἀρχεῖον Βυζ. Μνημ. τῆς Ἑλλάδος, τόμ. Δ', 1938, σ. 147 - 148.

5 A. GRABAR, La peinture religieuse en Bulgarie, Paris 1928, σ. 160.

6 A. GRABAR, αὐτόθι, σ. 160, 162, 163 καὶ κυρίως

JOVAN KOVAČEVIĆ, Ἡ μεσαιωνικὴ ἐνδυμασία τῶν Σλαβῶν τῶν Βαλκανίων, ἔκδ. Σερβικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν, Βελιγράδιον 1953 (σερβιστί), σ. 322 - 325.

7 A. GRABAR, αὐτόθι, σ. 163.

8 J. KOVAČEVIĆ, Ἐνδυμασία, πίν. XVIII, XXIII, XXXVII, XXXVIII.

9 G. MILLET, Mistra, πίν. 91, 3. M. KATZHAΛKH, Μυστράς, σ. 54.

10 G. MILLET, αὐτόθι, πίν. 102, 2 καὶ M. KATZHAΛKH, αὐτόθι, σ. 66.

R.ELAZIONE
 D E L L A
MIRACOLOSA IMMAGINE
 DELLA BEATISSIMA SEMPRE VERGINE
MARIA MADRE DI DIO
 A V V O C A T A N O S T R A
 Portata da Napoli di Romania a Venezia
 e riposta nella Chiesa
 DELLE REVERENDE MONACHE
DI SAN ROCCO, E SANTA
MARGHERITA.
 RISTAMPATA, E CORRETTA.

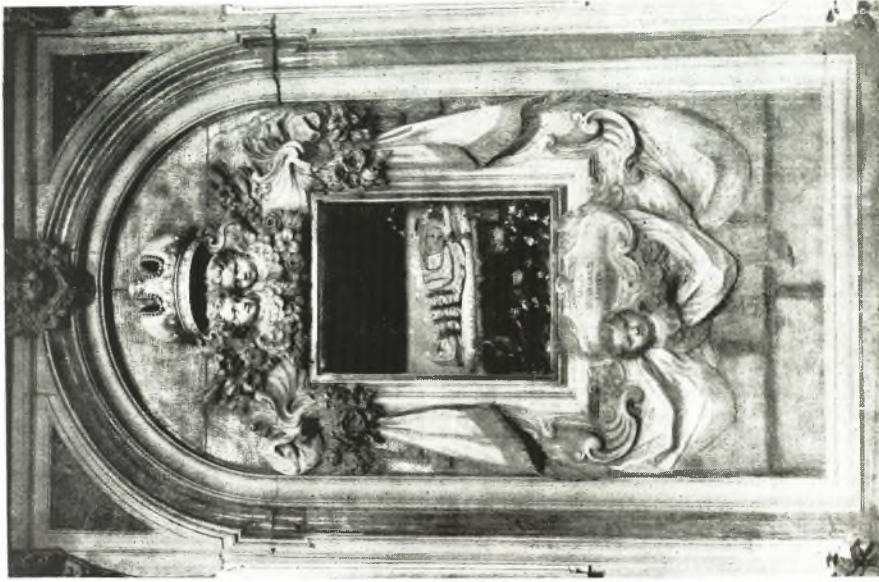
IN TREVIGI, MDCCXLVI.
 PRESSO GASPARO PIANTA.
 CON LICENZA DE' SUPERIORI.

1. 'Ανάτυπον τῆς «Relazione» τοῦ ἔτους 1746.

*Imago S. Mariae Ortocasta
 in Eccl. S. S. Rochi et. Marg.*

2. Παλαιά χαλκογραφία τῆς εικόνας Ἀρτοκαστῆς (1758).

3. Τὸ εἰκονοστάσιον τοῦ ναοῦ SS. Rocco e Margherita.

of XII Jo

IN NOME DELLA SANTISSIMA TRINITA'
PADRE, FIGLIOLO, E SPIRITO SANTO
A. M. E. N.

Qui sotto è natato il modo, che fu tenuto in trasportar processionalmente dal vecchio al nuovo Altare la miracolosa Immagine della Beatissima Vergine MARIA, Madre di DIO Nostro Signore, posta nella Chiesa di S. Rocco, e Santa Margherita, l'anno del Signore 1597, agli undici di Luglio, in giorno di Venerdì.

S P I R I T U S S A N C T U S.
U B I F U L T S P I R A T.

Però non mancando egli mai d'inspirare ne' cuori de' Servi, e delle Serve sue massimamente in quelle cose, che sono spettanti al buon reggimento, e governo della sua santa Casa, ha voluto questi giorni passati, per sua infinita bontà, ispirare in quelli delle Reverende Madri di San Rocco, e Santa Margherita, e disporgli all'infaticata opera, ch'è stata per certo molto degna, lodvole, e santa.

Sommo Pontefice della Santa Romana Chiesa il Beatissimo Signor Nostro Papa Clemente Ottavo, Doge il Serenissimo Marin Grimani, e Patriarca di Venezia l'Illustriss., e Reverendiss. Signor Lorenzo Prioli Cardinal di Santa Chiesa, venne alle predette R. R. Madri un grandissimo desiderio d'adorar la loro Chiesa, e di rivivificare e rinnovar la divozione già quasi estinta della miracolosa Immagine della Beatissima Vergine Maria posta in detta Chiesa. Onde non potendo esse per la povertà loro mandar ad effetto un così pio, e buon desiderio, cominciarono a comunicar questo lor pensiero a diverse pie, e devote persone, acciò che coll'ajuto delle loro limosine venisse ad effettuarsi quanto desideravano. Frattanto essendo ciò venuto alle orecchie del predetto Illustrissimo Cardinal, e Patriarca, mandò egli subito (come religiosissimo Signore, che egli era, e come devotissimo padre, che una santa opera venisse a scaturire il suo fine) alcuni venerabili alla Rever. Madre Madonna suor Girolama Lombardina abegnissima, e beatissima Virgo del Monastero, e alla Rever. Madre Maddona suor Lodovica Bon Vicaria; e

of XXI Jo

M E M O R I A
DELLA MIRACOLOSISSIMA TRASLAZIONE
DELLA SANTISSIMA VERGINE
DELLE GRAZIE.

Conservando con distinta, e particular divozione le Reverende Monache di S. Rocco, e Margherita, la miracolosa Immagine della B. V. delle Grazie, consegnata da remotissimi tempi dalla piea singolare verso la stessa, del qu. N. H. s. Francesco Barbaro Provveditore, e Governatore di Mores, che per involarla dall'ingiarie de' Barbari, avendola portata a Venezia dell'anno 1591, scelse il detto Monastero, nascente in quei tempi, da lui ripartito mentrevole di custodire un tanto deposito, della di cui tenuta leggesi la lunga storia nel Libretto a stampa, che conservano le dette RR. Monache, ultimamente nell'anno 1719, ristampato: ed avendo dovuto rifabbricare la Chiesa, dall'ingiarie del tempo resa cadente con lo studio, e diligenza, dell'Illustrissima, e Reverendissima D. Margherita Celeste Rizzi Abadesa attuale del sopradetto Venetiano Monastero, e per conseguenza demolite tutti gli Altari, che in essa esistevano, tra quali quello dedicato alla detta Sacra Immagine, che fu perciò necessario collocarla provisionalmente sopra l'Altare posticcio d'intimpetto a quelli, ove la medesima era di prima, sopra cui siete sino alla totale consumazione della rifabbrica della Chiesa medesima.

Quindi è, che bramando la detta Reverendissima Madre Abadesa d'imitare con santa emulazione, quanto operato s'era religiosamente dalle Religiose precorse sin dall'anno 1597, tempo in cui era accaduto fare un'altra traslazione di detta veneranda Immagine, essendo Sommo Pontefice della Santa Romana Chiesa il Beatissimo Signor Nostro apa Clemente VIII., Doge il Serenissimo Marin Grimani, e Patriarca di Venezia l'Illustrissimo, e Reverendissimo Lorenzo prioli Cardinal di Santa Chiesa si per collocarla con solenne rito in quel tempo al suo luogo, come per rinnovar la divozione de' popoli l'ingiaruita, perche era stata fatta solenne traslazione con apparato universalmente della Chiesa, e con numerosa dis-

of XII Jo

RELAZIONE
Della liberazione del Monistero
DI S. ROCCO, E S. MARGHERITA
Dal Fuoco per l'intercessione
DELLA SANTISSIMA VERGINE
NEGL' ANNI 1743. e 1747.

Vendo la Divina Maestà voluto glorificare i suoi Santi, in cui è mirabile con prodigiosi avvenimenti per le loro intercessioni accaduti, ciò egli ha fatto molto più per la glorificazione della Santissima Vergine Madre del suo Divin Figliuolo. Quindi tanti sappiamo offrire i Sanuarj, e tanti luoghi, dove prodigi non ordinarj si son veduti a chi in que' luoghi, o a quelle Immagini di Maria Santissima, che in essi si venerano, sono ricorsi ne' loro bisogni, non effondosi, prodirti, Città in cui qualche Immagine di Maria Vergine non si veneri con maggior divozione, e non si ostengano in quei luochi maggiori grazie. Fra le molte, che si contano in questa pitima Città di Venezia non è forse la minore per venerazione, e grazie ricevute quel-

of XII Jo

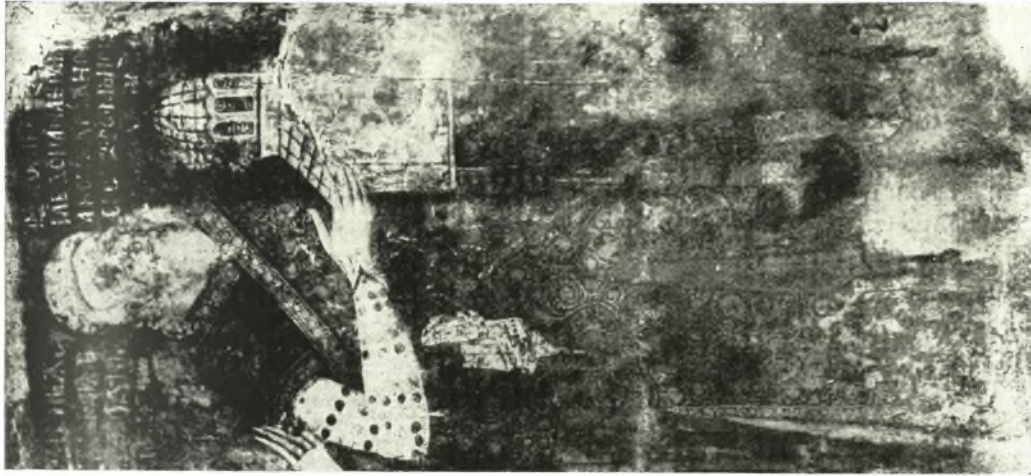
RELAZIONE
Della liberazione del Monistero
DI S. ROCCO, E S. MARGHERITA
Dal Fuoco per l'intercessione
DELLA SANTISSIMA VERGINE
NEGL' ANNI 1743. e 1747.

Vendo la Divina Maestà voluto glorificare i suoi Santi, in cui è mirabile con prodigiosi avvenimenti per le loro intercessioni accaduti, ciò egli ha fatto molto più per la glorificazione della Santissima Vergine Madre del suo Divin Figliuolo. Quindi tanti sappiamo offrire i Sanuarj, e tanti luoghi, dove prodigi non ordinarj si son veduti a chi in que' luoghi, o a quelle Immagini di Maria Santissima, che in essi si venerano, sono ricorsi ne' loro bisogni, non effondosi, prodirti, Città in cui qualche Immagine di Maria Vergine non si veneri con maggior divozione, e non si ostengano in quei luochi maggiori grazie. Fra le molte, che si contano in questa pitima Città di Venezia non è forse la minore per venerazione, e grazie ricevute quel-

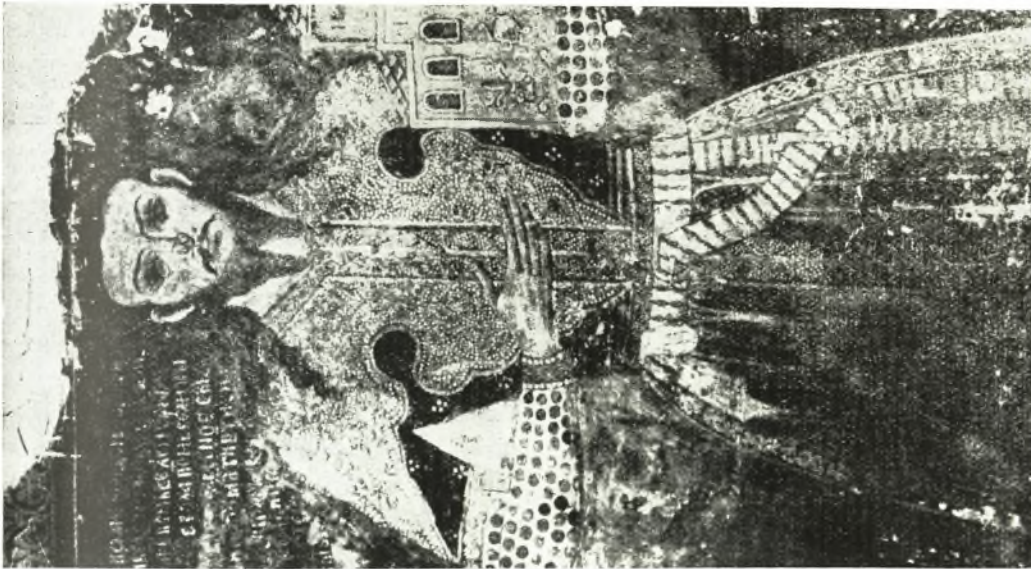
1. 2. 3. Παλαιά ένετικά έντυπα άναφερόμενα εις την μετακομιδην και εις τα θαύματα της εικόνας 'Αρροζοστός.

2. Bela Karanska. Ο zupan Brajan. (Φωτ. κατά τόν Κοναρενίς).

1. Lesnovo. Ο δεσπότης Oliver. (Φωτ. κατά τόν Millet).

ὁμοιάζουσι πρὸς τὴν ἀμφίεσιν τοῦ Ἰωάννου¹. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ μανδήλιον — ἢ πουγγίον² — φερόμενον εἰς τὴν δεξιὰν πλευράν, ὅπερ ἀποτελεῖ ἐξάρτημα τῆς ζώνης εἶναι δὲ δηλωτικὸν μᾶλλον ἀξιώματός τινος ἢ συρμού³.

Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν a priori ὅτι ὁ Ἰωάννης, ὡς ὁ Oliver⁴ καὶ οἱ ἄλλοι εἰκονιζόμενοι χωροδεσπότες τῶν Βαλκανίων, θὰ εἶχε, τοῦλάχιστον κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἐγένετο ἡ προσωπογραφία, διοίκησιν τινα ἐν Πελοποννήσῳ, κληρὸν γῆς καὶ φρούρια, οὐχὶ ὅμως, ὡς ὑπεστήριξεν ὁ GEROLA, τὴν ὅλην διοίκησιν τοῦ δεσποτάτου. Ὡς γνωστὸν οἱ δικαιοῦχοι τοιούτων κληρῶν ἔφερον συνήθως τὸν τίτλον τοῦ δεσπότη⁵. Καὶ ναὶ μὲν ὁ Ἰωάννης φέρει πεπασμένους ἐπὶ τοῦ στήθους ἀντ' ἄλλων «χρυσοπάστων ταβλίων» τοὺς δικεφάλους ἀετούς, τοῦτο ὅμως δύναται νὰ ἐρμηνευθῆ εὐχερῶς ἐκ τῆς καταγωγῆς του. Ἄλλως τε καὶ ὁ Oliver, ἀνεξαρτήτως πάσης αὐτοκρατορικῆς συγγενείας, γενόμενος διοικητῆς ἐπαρχίας ἀνεξάρτητος, ἔκοψε νομίσματα ἀργυρᾶ φέροντα τὸν δικεφάλον⁶. Ὡς παρατηρεῖ εὐστόχως ὁ A. GRABAR: «Εὐθύς ὡς ἐννοήσωσιν ἑαυτοὺς ἰσχυροὺς, οἱ μικροὶ οὗτοι ἄρχοντες ἀποβλέπουσιν εἰς τὴν βασιλικὴν πορφύραν»⁷.

Διὰ τὸν υἱὸν τοῦ Ματθαίου, τὸν ἀντίπαλον τοῦ Θεοδώρου, μαρτυρεῖται καὶ ἄλλοθεν ὅτι κατεῖχε φρούρια ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ δεδομένα⁸. Ὡστε πρέπει νὰ κλίνωμεν πρὸς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ κατέχων τὰ φρούρια ἦτο ὁ πρωτότοκος υἱὸς τοῦ Ματθαίου, ὁ εἰκονιζόμενος δηλαδὴ Ἰωάννης — μᾶλλον ἢ ὁ Δημήτριος — καὶ ὅτι οὗτος, ἀντιθέτως ἀπὸ ὅ,τι ὑπεστήριξεν ὁ GEROLA, κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἀφιέρωσε τὴν προσωπογραφίαν του δὲν ἤρχε τοῦ δεσποτάτου⁹.

Ἦδη δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν ἔτι ἀκριβέστερον τὸ ἔτος τῆς δωρεᾶς. Ὁ Ματθαῖος ἔλαβε τὴν ἀρχὴν τοῦ δεσποτάτου μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀδελφοῦ του Μανουήλ, τὴν 7ην Ἀπριλίου 1380¹⁰. Τότε ἀκριβῶς συνέστησε ἐπ' ὠφελείᾳ τοῦ υἱοῦ του σημαντικὸν κληρὸν γῆς καὶ φρούρια. Ὁ θρασὺς οὗτος παῖς λαβὼν τὰ

1 Πρβλ. καὶ τὴν προσωπογραφίαν τοῦ μεγάλου στρατοπεδάρχου Θεοδώρου Δούκα Συναδηνοῦ: Byzantine Illumination, Bodleian Picture books, N° 2, Oxford ἄν. χρ., εἰκ. 22.

2 Τὰ «ἐκ σηρικῶν σημάτων» πουγγία ἢ μαρσίπια ἦσαν ἀνέκαθεν ἐν χρήσει παρὰ Βυζαντινοῖς (ΒΑΣΙΛΙΑΝΩΝ ad Synod. VI, Canon 61) ἀπὸ τοῦ 13ου αἰῶνος δὲ ἡ συνήθεια μετεδόθη εἰς τὴν Δύσιν, τὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα: aumônières sarrasinoises (J. LABARTE, Histoire des arts industriels, τόμ. II, Paris 1873, σ. 429) πουγγία ἐφέροντο ἀνηρτημένα ἐπὶ τῆς ζώνης, αἱ κατασκευάζουσαι δὲ ταῦτα κεντῆστραι ἀνήκον εἰς ἰδίαν συντεχνίαν: «Les faiseuses d'aumônières sarrasinoises». Βλ. G. V. DEPPING, Reglements sur les arts et métiers de Paris rédigés au XIIIe s., Paris 1837, σ. 382 κ. ἑ.

3 Ἡ ζώνη ἢ ζωνάριον ἢ ζωστήρ, ἐκ δέρματος ἢ ὑφάσματος, ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸν ἐξάρτημα τῆς ἀμφιέσεως κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, συμβολίζει δὲ τὴν δύναμιν καὶ τὴν σφραγισμένην (ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, MIG E, P.G., τόμ. 115, στήλ. 713) ὡς καὶ τὴν εὐπρέπειαν (ΓΕΡΜΑΝΟΣ, MIGNÉ, P. G. τόμ. 98, στήλ. 293). Πρβλ. καὶ τὴν εὐχὴν ἣν ἀπαγγέλλει ὁ ἱερεὺς καθ' ἣν

στιγμὴν περιζώννεται: *Εὐλογητὸς ὁ Θεός, ὁ περιζώνων με δύναμιν*. Ὅτι αἱ ζῶναι παρὰ βυζαντινοῖς ἐφέροντο πρὸς διάκρισιν τίτλου ἢ βαθμοῦ μαρτυροῦσι καὶ αἱ διατάξεις τοῦ Κώδικος τοῦ Στεφάνου Δουσάν: βλ. J. ΚΟΝΑΞΕΝΙΣ, Ἐνδυμασία, σ. 174. Ὁμοίως ἐν τῇ Δύσει αἱ ζῶναι ἀπετέλουν χαρακτηριστικὸν διάσημον τίτλων τινῶν εὐγενείας, διὰ τὸ ἀξίωμα δὲ τοῦ ἱππότη ὁ τελαμών ἦτο μετὰ τοῦ ξίφους τὸ κύριον «κόσμημα», τὸ ὅποιον ἐλάμβανεν οὗτος ἐν τῇ ἐπισημῇ τελετῇ.

4 J. RADONIC, Ueber den Despoten Jovan Oliver und seine Frau Anna Maria, Glas τῆς Βασιλικῆς Ἀκαδημίας τῆς Σερβίας, XCIV, 1914. Βλ. καὶ G. MILLET, L'ancien art serbe. Les églises, Paris 1919, σ. 26-31.

5 D. ΖΑΚΥΘΙΝΟΣ, Despotat, τόμ. II, σ. 75.

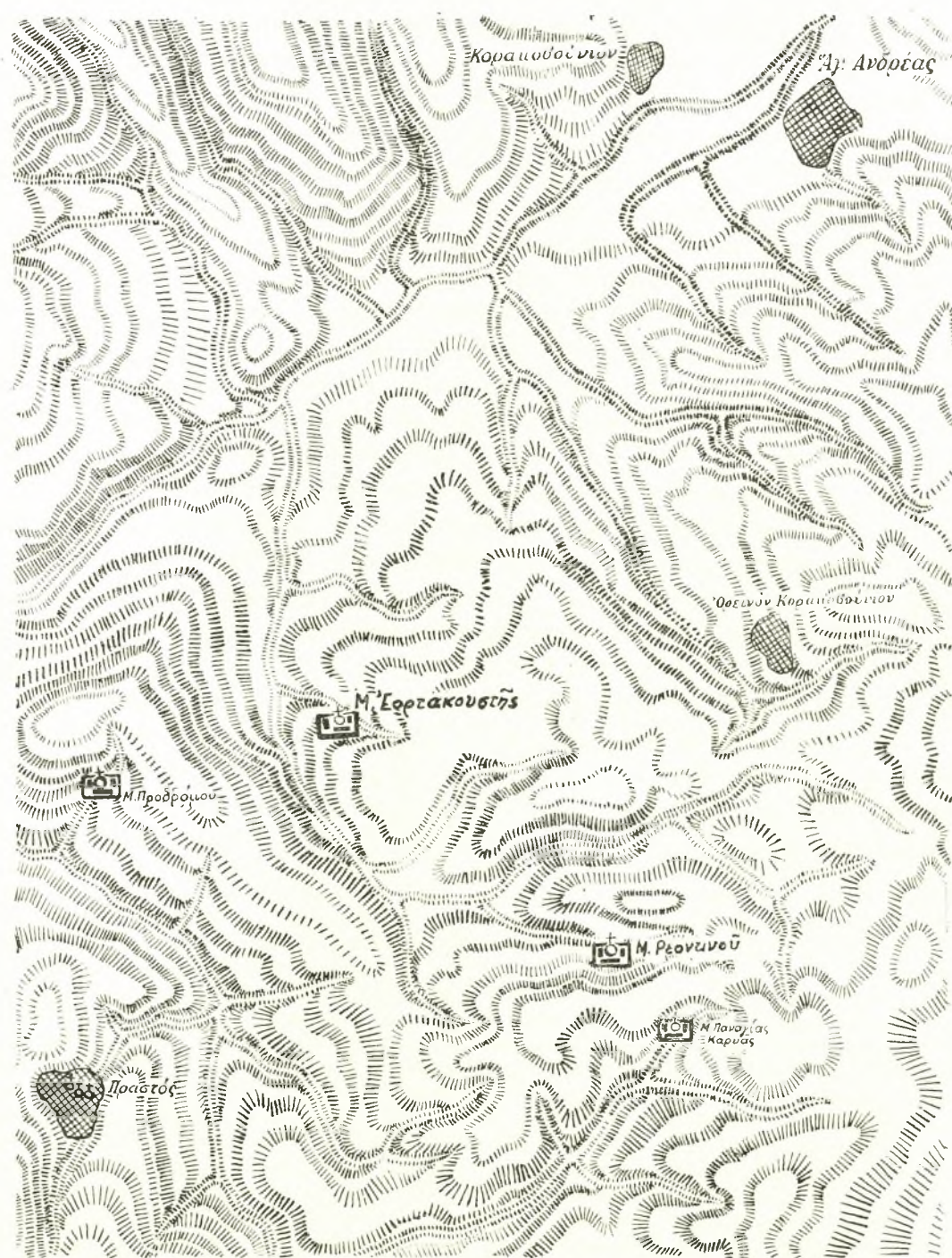
6 N. A. MOUCHMOV, Particularités des monnaies bulgares, BZ XXX, 1929-1930, σ. 628.

7 A. GRABAR, Peinture en Bulgarie, σ. 160.

8 K. LOENERTZ, Péloronèse, σ. 162, ἐνθα καὶ αἱ σχετικαὶ πηγαί.

9 G. GEROLA, L'effigie, σ. 384 καὶ 387.

10 G. GEROLA, αὐτόθι, σ. 381. Ὁ Βελοῦδος ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Ἰωάννης ἔλαβε τὸν τίτλον τοῦ δεσπότη

Είχ. 1. Χάρτης της επισκοπής Ρέοντος και Πραστού.

φρούρια ἐπεχείρησε νὰ σφετερισθῆ τὴν ὄλην ἀρχὴν τοῦ δεσποτάτου — *Τούρκοις καὶ Λατίνοις ἐναντὸν μίξας* — καὶ μαχόμενος κατ' ἀρχὴν πρὸς τὸν ἴδιον αὐτοῦ πατέρα κατόπιν δέ, ἀπὸ τοῦ 1382, πρὸς τὸν ἐπιδραμόντα εἰς Πελοπόννησον Θεόδωρον¹. Ὁ ἀνυπότακτος οὗτος ἀντίπαλος τοῦ Θεοδώρου ἀπέθανε τῷ 1383². Ὡστε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1380-1383 πρέπει νὰ τοποθετηθῶσι καὶ τὰ τρία εἰκονίδια τῆς Παναγίας Ἀρτωκοστᾶς. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ Ἰωάννης ἦτο περίπου τεσσαράκοντα ἐτῶν, οἷος δηλαδὴ εἰκονίζεται καὶ εἰς τὴν προσωπογραφίαν.

Εἰκ. 2. Γενικὴ ἀποψὶς τῆς μονῆς Ἀρτωκοστᾶς.

Ἡ ἐπωνυμία τῆς εἰκόνης: Μήτηρ Θεοῦ ἡ Ἀρτωκοστᾶ. Πόθεν ἡ ἐπωνυμία αὕτη τῆς Θεοτόκου³;

Τὸ ἐπίθετον τῆς Θεοτόκου Ὁρθοκωστᾶς ἢ Ἀρτωκοστᾶς φέρει ἔτι σήμερον μονὴ ἐν Κυνουριά⁴, ὑψουμένη εἰς τὰς ὑπαρξείας τοῦ Πάριωνος, ΝΔ. τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου ἐξ οὗ ἀπέχει πλέον τῶν δύο ὁρῶν πορείας, ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ τέως Δήμου Βρασιῶν. Ἀνήκει ἡ μονὴ εἰς τὴν κοινότητα Πραστοῦ. Ἐκκλησιαστικῶς ὑπά-

ἐν ἔτει 1356 καὶ εἰς τὸ αὐτὸ ἔτος τοποθετεῖ καὶ τὴν δωρεάν τῶν εἰκονιδίων: I. PEROSA, *Immagine...*, σ. 21-22. Τὴν γνώμην ταύτην ἀντικρούει ὀρθῶς ὁ GEROLA, *L'effigie...*, σ. 382.

¹ R. LOENERTZ, *Péloponnèse*, σ. 163.

² D. ZAKYTHINOS, *Despotat*, I, σ. 117, II, σ. 79 καὶ R. LOENERTZ, *αὐτόθι*, σ. 164-165.

³ Διὰ τὰ ἐπωνύμια τῆς Θεοτόκου βλ. Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕ, *ΕΕΒΣ Β'*, 1925 σ. 350, Ν. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, *Λαογραφικά ἐπίθετα τῆς Θεοτόκου*, Ἰόνιος Ἀνθολογία, 1931, σ. 27 καὶ κυρίως Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Ἡ χριστιανικὴ καὶ βυζαντινὴ εἰκονογραφία, Β', Ἡ εἰκὼν τῆς Θεοτόκου, Θεο-

λογία, ΚΖ', τεῦχος Α', 1956, ἀνάπτυκον σ. 16.

⁴ I. ΚΟΥΣΚΟΥΝΑ, Ἡ Μονὴ Ὁρθοκωστᾶς, Κυνουριακὴ Ἐπιθεώρησις, ἔτος Α', τεύχ. 6, σ. 177 (ἄρθρον ἐκλαϊκευτικόν). Τὴν μονὴν ὡς καὶ τὰς λοιπὰς μονὰς τῆς Κυνουρίας ἐπισκέφθην τὸν παρελθόντα Ἰούλιον κατόπιν ἀδείας τοῦ σεβασμιωτάτου μητροπολίτου Κυνουρίας καὶ Μαντινείας κ. Γερμανοῦ, τὸν ὁποῖον καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης εὐχαριστῶ θερμῶς. Ἐπίσης ὀφείλω νὰ εὐχαριστήσω καὶ τὸν ἡγούμενον τῆς μονῆς, ἱερομόναχον Παῦλον Ἀναστασόπουλον, διὰ τὴν ἐξαιρετικὴν φιλοξενίαν ὡς καὶ διὰ τὴν προθυμίαν μεθ' ἧς ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσίν μου τὰ ἔγγραφα τῆς μονῆς.

γεται σήμεραν εἰς τὴν Μητρόπολιν Μαντινείας καὶ Κυνουρίας, κατὰ τὸν μεσαίωνα ὁμως ἀνῆκεν εἰς τὴν ἐπισκοπὴν Ρέοντος καὶ Πραστοῦ¹ (εἰκ. 1).

Ἡ μονὴ «σεμνυνομένη ἐπ' ὀνόματι τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου», καὶ ἐπικεκλημένη τῆς «Ὁρθοκωστῆς ἢ Ὁρθοκοτζᾶς»², ὡς μαρτυροῦσι τὰ τέσσαρα σωζόμενα πατριαρχικὰ σιγίλλια, εὐρίσκεται σήμεραν ἐν διαλύσει ἀριθμοῦσα τρεῖς ἐν ὄλῳ μοναχοῦς. Τὸ πάλαι ὁμως ὑπῆρξε πλουσιώτατον «μοναστῶν οἰκητήριον» ἀνακαινισθὲν ἐκ βάρθρων κατὰ τὸ ἔτος 1617 ὡς σταυροπήγιον πατριαρχικόν.

Εἰκ. 3. Τὸ καθολικὸν τῆς μονῆς Ἀρτοκοστᾶς.

Τὸ ἀρχεῖον τῆς Μονῆς, πτωχὸν μὲν, διατηρεῖ ἐν τούτοις ἔγγραφα τινὰ — πλὴν τῶν ἑλληνικῶν, ἐνετικὰ καὶ τουρκικὰ — ἅτινα δύνανται ἀμυδρὸν τι φῶς νὰ ρίψωσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ μοναστηρίου. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν δὲ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἠνώθησαν μετὰ τῆς μονῆς δύο ἄλλα σεβάσματα τῆς περιοχῆς ἡσυχαστήρια: αἱ μοναὶ Ἁγίου Δημητρίου Ρεοντινοῦ³ καὶ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Κλει-

¹ Ἡ ἐπισκοπὴ αὕτη ὑπήγετο κατ' ἀρχάς εἰς τὴν μητρόπολιν Μονεμβασίας: Ν. Α. ΒΕΕΣ, Beiträge zur kirchlichen Geographie Griechenlands im Mittelalter und in der neueren Zeit, Oriens Christianus IV, 1915, σ. 274. Δ. ΔΟΥΚΑΚΗ, Ἡ Ἐπισκοπὴ Ρέοντος καὶ Πραστοῦ, Θεολογία Α', 1923, σ. 109-112, ἐνθα ὁμως δεόν νὰ γίνωσιν ὠρισμένοι βασικαὶ διορθώσεις Ἐδρα τῶν ἀρχιερέων τῆς διοικήσεως ἦτο ἡ ἄλλοτε ἀκμάζουσα κοινότης Πραστός, μετὰ τὴν ἐπανάστασιν ὁμως τοῦ 1769 οὗτοι ἤδρευον κυρίως ἐν Λεωνιδίῳ. Τοῦ Ρέοντος σώζονται τὰ εἰρημια ὡς καὶ τὸ «Κάστρο τοῦ Ριόντα».

² Ἡ παλαιότερα ἐπιγραφὴ τοῦ ἐξωνάρθηκος δίδει, Ἀρτοκοστᾶ καὶ ἡ εἰκὼν Ἀρτοκοστᾶ. Τὸ παλαιότερον σωζόμενον σιγίλλιον τοῦ 1617 ἀναφέρει «τοποθεσία καλουμένη Ὁρθοκοτζᾶ», ἔκτοτε δὲ ἐπεκράτησε τὸ λόγιον Ὁρθοκοστᾶ (σιγίλλια καὶ ἐνετικὰ ἔγγραφα),

τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται ἤδη εἰς τὴν ἐνετικὴν Relazione τοῦ 1664. Ἐπίσης Εὐαγγέλιον τοῦ ἔτους 1588 (ὑπ' ἀριθ. 97) φέρει τὴν ἐνθύμησιν ἀχῆγ (=1663) Τὸ παρὸν ἅγιον Εὐαγγέλιον . . . τῷ ἀφιέρωσαν εἰς τὴν σεβασμίαν μονὴν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου Ἀρτοκοστᾶς. Σφραγὶς τῆς μονῆς τοῦ 1625 δίδει Ἀρτοκοστᾶ. Κώδιξ τῆς μονῆς τοῦ ἔτους 1828 λέγει: Τοῦ μοναστηρίου τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης . . . τοῦ ἐπιλεγόμενου τῆς Ἐορτακουστῆς τὰ νῦν δὲ Ὁρθοκοστᾶς. Νὰ υποθέσωμεν σχέσιν τινὰ μεταξὺ τοῦ τοπωνυμίου τούτου καὶ τοῦ εἰς τὸ χρονικὸν τοῦ Μωρέως ἀναφερομένου πολλακίς Escorta ἢ Scorta, καθ' ἃ ἀφήνουσι νὰ ὑπονοηθῇ ἐνετικὰ ἔγγραφα;

³ Ἐν τέλει τοῦ κώδικος (1743) τῆς μονῆς Ρεοντινοῦ ἀναγιγνώσκωμεν: 1853: ἐν μηνὶ Μαΐου καὶ ἡμέρα Πέμπτη ἐν ἣ καὶ ἡ εορτὴ τῆς Ἀναλήψεως, περὶ τὸν δρθρον ἐν τοῖς Καλυβίοις Ἁγίου Ἀνδρέου, ἐκοιμήθη μετὰ

σουρίου, ὧν ἔγγραφα τίνα καὶ κειμήλια διατηροῦνται ἐν τῇ μονῇ Ὁρθοκωστᾶς.

Τὸ γραφικὸν καθολικὸν τῆς μονῆς (εἰκ. 2) εἰς σχῆμα τετρακονίου σταυροειδοῦς ναοῦ μετὰ τρούλλου, φέρει ἄνωθεν τῆς κυρίας προσόψεως, ὡραῖον διώροφον κωδωνοστάσιον (εἰκ. 3) ὑπὸ μορφὴν διλόβων τόξων μετ' αἰτωμάτων. Ἐσωτερικῶς ὁ τρούλλος ἀναπαύεται ἐπὶ κτιστῶν πεσσῶν ἀντὶ κιόνων. Ταῦτα, ὡς καὶ ἡ ἀπλῆ ἀσβεστόχριστος πρόσοψις, ἀποτελοῦσι χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐπὶ τουρκοκρατίας καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους¹. Τῷ ὄντι μεγάλη μαρμαρίνη πλάξ ἐντετοιχισμένη εἰς τὴν δυτικὴν τοῦ ναοῦ πρόσοψιν, ἀριστερὰ τῆς θύρας ἣτις ὁδηγεῖ ἐκ τοῦ ἐξωνάρθηκος εἰς τὸν ναὸν καὶ εἰς ὕψος δύο περίπου μέτρων ἀπὸ τοῦ ἐδάφους, φέρει τὴν ἀκόλουθον ἐπιγραφὴν:

Ὁ περικαλλῆς τανῦν οὗτος ἱερὸς ναὸς τῆς σεβασμίας ἱερᾶς μονῆς Ὁρθοκωστᾶς τιμώμενος ἐπ' ὀνόματι τῆς Κοιμήσεως τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου πυρποληθεὶς κατὰ τὴν ἐν Πελοποννήσῳ ἐχθρικὴν ἐπιδρομὴν τοῦ Αἰγυπτίου Ἰμβριαῆ Πασᾶ τῷ αὐτῷ ἔτει καὶ καταπεσὼν οὗτος ἀνηγέρθη ἐκ βάρθρων γῆς τῷ αὐτῷ σωτηρίῳ ἔτει δι' ὄλων ἐξόδων τῆς ἰδίας μονῆς ἐγκρίσει τῆς Κυβερνήσεως καὶ διὰ τοῦ ἀκαμάτου καὶ ἐνθέρμου ζήλου τοῦ τότε ἡγουμενεύοντος ἱερομονάχου κυροῦ Γρηγορίου τουπίκλην Μπουλούκου ἐκ χώρας Πρασιτοῦ ἀρχιερατεύοντος τοῦ σεβασμιωτάτου ἀρχιεπισκόπου Μαντινείας καὶ Κυνουρίας κυροῦ Θεοφάνους Σιατιστέως καὶ βασιλεύοντος ἐν Ἑλλάδι τοῦ θεοσεβεστάτου Γεωργίου τοῦ Α' γόνου ὄντος Χριστιανοῦ βασιλέως τῆς Δανίας.

Δεξιὰ τῆς αὐτῆς θύρας καὶ εἰς τὸ αὐτὸ ὕψος μετὰ τὴν ἄνωθεν ἐπιγραφὴν ἕτερα πλάξ δι' ὡραίας μεγαλογραμμάτων γραφῆς λέγει τὰ ἐξῆς:

*Ἀνεκαινίσθη ἡ σεβασμία καὶ θεὸς
α καὶ ἱερὰ μονὴ εἰς ὄνομα τιμωμένη
τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν
Θ(εοτό)κου καὶ ἐπικεκλημένης Ἄρτωκοστᾶς
ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ εὐσεβεστάτου
βασιλέως ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου²
διὰ συνδρομῆς τοῦ τιμιωτάτου κυρ Ἀντωνίου Σαραντᾶρι ἡγουμενεύοντος Θε*

πενθήμερον ἀσθένειαν ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς ταύτης τοῦ Ρεοντινοῦ, Παρθένιος Γιαννάς ἱερομόναχος . . . ἐπιζώντων δ' ἐν τῇ μονῇ ταύτῃ κατ' ἐκείνον τὸν χρόνον δύο μόνον μοναχῶν . . . ἐπροτάθη ἡ μετὰ τῆς ἱερᾶς μονῆς Ὁρθοκωστᾶς ἔνωσις τούτων καὶ τῆς μονῆς μεθ' ὄλων τῶν κινήτων καὶ ἀκινήτων πραγμάτων. Τῇ 16 Ἰουνίου 1853. Ἔπονται αἱ ὑπογραφαί.

¹ Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1942, σ. 497-498.

² Βλ. τὸν ἴδιον τύπον ἐπιγραφῆς: Α. ΣΥΓΓΡΟΠΟΥΛΟΥ, Τοιχογραφία καὶ ἐπιγραφαὶ τῆς Παλιοπαναγιάς, Μαλεβός III (Ἄρτ. 1923), σ. 80 καὶ Α. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, Βυζαντινὰ μνημεῖα τῶν κλιτύων τοῦ Ταυγέτου, Α'. Λογικάνικος, ΕΕΒΣ 14, 1938, σ. 480.

οδούλου ιερομονάχου αρχιμανδρίτου ἐν ἔτει:
 ςϞλγ' — Ἔτος ἀπὸ Χ(ριστ)οῦ = ,αψια' ἐξανακ(αι)ν
 ἰσθη ἢ ἀνωθεν μονὴ ἐκ βάρων διὰ πλεόν
 στερέωσιν τῆς γῆς ἐπὶ τῆς ἀριστοκρατίας τῶ
 ν Ἐνετῶν διὰ συνεργεία(ς) τοῦ αἰδεσιμωτ
 ἄτου Ἡσαΐου ιερομονάχου τοῦ καὶ ἡγουμένου
 τῆς αὐτῆς μονῆς καὶ διὰ ἐξόδου τῶν τιμίων ἀρ
 χόντων Κύρ Ἰωάννη Τρουχάνη καὶ Κωνσταντῆ καὶ
 Γεώργη τῶν τριῶν ἀδελφῶν. Μνήσθητι Κ(ύρι)ε
 τὰς ψυχὰς αὐτῶν καὶ τῶν κοπιασάντων π(ατέ)ρων σὺν αὐτῶν.
 Οἱ δὲ ἀνωθεν ὀνομασθέντες ἐκ χῶρας Πραστοῦ.

Τὸ ἀπὸ κτήσεως κόσμου ἔτος ςϞλγ' (=6933) ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ σωτήριον 1424/5.

Κατὰ ταῦτα ἔχομεν:

α) Μίαν ἀνακαίνισιν τοῦ ναοῦ ἐν ἔτει 1424/5 ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἰωάννου Παλαιολόγου, διὰ συνδρομῆς Ἀντωνίου Σαραντάρη, ἡγουμενεύοντος Θεοδούλου ιερομονάχου αρχιμανδρίτου.

β) Δευτέραν ἀνακαίνισιν ἐν ἔτει ,αψια' = 1711 ἐπὶ τῆς ἀριστοκρατίας τῶν Ἐνετῶν, δι' ἐξόδων τῶν τιμίων ἀρχόντων τριῶν ἀδελφῶν «Κύρ Ἰωάννη Τρουχάνη καὶ Κωνσταντῆ καὶ Γεώργη»¹ συνεργεία τοῦ ἡγουμένου Ἡσαΐου².

Παρατηροῦμεν ἐν πρώτοις ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ ιερομονάχου αρχιμανδρίτου Θεοδούλου τοῦ καὶ ἡγουμένου τῆς μονῆς Ἀρτωκοστᾶς κατὰ τὴν πρώτην ἀνακαίνισιν αὐτῆς εἶναι ἤδη εἰς ἡμᾶς γνωστὸν ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τῆς εἰκόνας τοῦ San Samuele³. Νῦν δὲ ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ἐξωνάρθηκος τῆς μονῆς δύο νέα στοιχεῖα προστίθενται εἰς τὰ ὑπὸ τῆς εἰκόνας παρεχόμενα: ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος καὶ τὸ ἔτος 1424/5. Ἰδωμεν ἐν τίνι μέτρῳ ἀντιστοιχοῦσι ταῦτα πρὸς τὰ ἱστορικὰ γεγονότα.

Τὸ ἔτος 1424/5 ἀντιστοιχεῖ πράγματι πρὸς τὴν βασιλείαν Ἰωάννου Η' τοῦ Παλαιολόγου. Οὗτος, ὡς γνωστὸν, κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1421, ἐστέφθη ὑπὸ τοῦ πατρὸς του συναυτοκράτορος, συνεβασίλευσε δὲ μετὰ τοῦ γηραιοῦ Μανουήλ—ὅστις μόνον ψιλῶ ὀνόματι ἐκυβέρνησε—μέχρι τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1425⁴. Κατὰ ταῦτα ἐν ἔτει 1424/5, ὅτε ἐπερατώθη ἡ ἀνακαίνισις τῆς μονῆς Ἀρτωκοστᾶς, δύο τῶ ὄντι ἀνακτες Παλαιολόγοι ἐβασίλευον ἐν Κωνσταντινουπόλει, τὰς τύχας δὲ τοῦ Μωρέως διηύθυνον οἱ δύο ἀδελφοὶ δεσπότες—ἐκ τῶν Παλαιολόγων καὶ οὗτοι—: Θεόδωρος Β' καὶ Θωμᾶς⁵. Ὡστε τὸ ἔτος 1424/5 τῆς ἡγουμενίας τοῦ Θεοδούλου ἐξηγεῖ καὶ τὸν πληθυντικὸν «ἀνακτας, δεσπότες» τῆς εἰκόνας τοῦ San Samuele.

Τὸ ὅτι μετὰ πάροδον μόλις τεσσαράκοντα ἐτῶν ἐχρειάσθη νὰ ἀνανεωθῇ ἡ

1 Τὰ μέλη τῆς ἐκ Πραστοῦ οἰκογενείας Τρουχάνη εἶναι γνωστοὶ εὐεργέται τῶν μονῶν τῆς περιοχῆς: Βλ. Κώδικα μονῆς Ρεοντινοῦ ἔτους 1743, σ. 5, 7, 11 κλπ.

2 Τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἐπιγραφῆς τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἀνακαίνισιν τῶν Παλαιολόγων ἀποτελεῖ τὸ κείμενον παλαιότερας ἐπιγραφῆς, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν

ἀνακαίνισιν τοῦ 1711 ἀντεγράφη ἐπὶ τῆς νέας.

3 Βλ. ἀνωτ. σ. 234.

4 F. DOELGER, Die Krönung Johannes VIII zum Mitkaiser, BZ XXXVI, 1936, σ. 318 κ. ἑ.

5 D. ZAKYTHINOS, Despotat, I, σ. 118, 184.

ἐπένδους τῆς εἰκόνας — καταστραφεῖσα ἐκ βιαίας μᾶλλον αἰτίας, ἐφ' ὅσον κατεστράφη καὶ αὐτὴ ἢ μονὴ — δὲν προξενεῖ ἐντύπωσιν. Εἰς τὰ χρονικά τῶν ἑλληνικῶν μονῶν οἱ τυχαῖοι ἐμπρησμοὶ εἶναι συχνότατοι καὶ ἐξ ἄλλου, διὰ τὴν Πελοπόννησον, μαρτυρεῖται ἐκ τῶν πηγῶν, σεισμός ἐπισυμβᾶς τὴν Δευτέραν τοῦ Πάσχα τοῦ ἔτους 1422¹. Πιθανὸν εἰς μίαν τοιαύτην θεομηνίαν νὰ ὀφείλεται ἡ καταστροφὴ τῆς μονῆς. Ἡ θέσις ὁμως τοῦ μοναστηρίου, τὸ ὁποῖον εὐχερῶς δύναται νὰ χρησιμοποιηθῆ ὡς πολεμικὸν καταφύγιον, ὀδηγεῖ καὶ εἰς ἄλλην ὑπόθεσιν. Ὡς γνωστόν, τὴν ἀνοιξὶν τοῦ 1423, καὶ ἀφοῦ προηγουμένως ἐπολιόρησαν ἀνεπιτυχῶς τὴν Κωνσταντινούπολιν², οἱ Τοῦρκοι μὲ ἀρχηγὸν τὸν Τουραχὰν ἐξεστράτευσαν κατὰ τοῦ Μωρέως. Εἴκοσι πέντε χιλιάδες Τοῦρκοι στρατιῶται εἰσήλασαν εἰς τὴν Πελοπόννησον ἢν ἐδήωσαν αἰχμαλωτίσαντες περισσοτέρους τῶν δύο χιλιάδων πεντακοσίων Ἑλλήνων³. Οὐδόλως ἀπίθανον λοιπὸν κατὰ τὴν λεηλασίαν ταύτην νὰ κατεστράφη καὶ ἡ ὄχυρὰ μονὴ τῆς Ἀρτωκοστᾶς. Τὸ γεγονός ὅτι οἱ Παλαιολόγοι ἐνδιεφέρθησαν, μετὰ τὴν ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς καταστροφὴν, διὰ τὴν ἀνέγερσιν τῆς μονῆς καὶ κόσμησιν τῆς εἰκόνας θὰ ἠδύνατο νὰ ἐνισχύσῃ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἐὰν δὲν ἐγνωρίζομεν ἄλλοθεν τὴν μέριμναν ἢν ἐπέδειξαν οὗτοι, καθ' ὅλην τὴν περίοδον καθ' ἣν διώκησαν τὴν Πελοπόννησον, γενικῶς διὰ τὴν ἐκκλησίαν, ἰδιαίτερος δὲ διὰ τὰς μονὰς ἐκείνας, αἵτινες, ὡς τὸ Μέγα Σπήλαιον, ὑψοῦντο εἰς σημεῖα στρατηγικά⁴.

Τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Η' — εἶναι ἐξ ἄλλου γνωστὴ ἡ φροντίς διὰ τὰ πράγματα τοῦ Μωρέως. Συνδеспότης κατ' ἀρχὴν μετὰ τοῦ Θωμᾶ εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ δεσποτάτου παρέμεινεν ἐπὶ dietίαν (1416 - 1418) ἐν Μυστρᾷ λαβὼν ἐνεργὸν μέρος εἰς τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ ἀδελφοῦ του. Αὐτοκράτωρ δὲ γενόμενος ἐπανῆλθεν εἰς Πελοπόννησον ἵνα βοηθήσῃ τὸν Θωμᾶν εἰς τὸν πόλεμον ἐναντίον τοῦ Τοκκο (1426 - 1428)⁵.

Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης παρὰ τὰς δυσχερείας τὰς ὁποίας ἀντιμετώπιζε τὸσον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Κράτους ὅσον καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν⁶ καὶ παρὰ τὴν στενότητα τῶν δημοσίων ἐσόδων⁷, ἐδείχθη ἐνεργὸς προστάτης τῆς τέχνης, ἐκ τῶν ἔργων του δὲ γνωστὴ εἶναι εἰς ἡμᾶς ἡ ἀνέγερσις ἐν τῇ νήσῳ Χάλκῃ μονῆς ἐπ' ὀνόματι τοῦ πατρωνος αὐτοῦ Ἰωάννου τοῦ Προδρομοῦ, εἰς ἣν ἢ ἐκ τρίτου γάμου σύζυγός του Μαρία προσέθεσε τὸ παρεκκλήσιον τῆς Παναγίας Καμαριωτίσσης, τὸ μόνον σωζόμενον σήμερον⁸. Ἐπίσης γνωστὰ εἶναι αἱ δωρεαὶ αὐτοῦ ἔργων τέχνης πρὸς ξένους ἄρχοντας⁹ καὶ μητροπολίτας, ὡς ὁ ἐξαίρετος σάκκος τοῦ μητροπολίτου Μόσχας Φωτίου ὁ φέρων καὶ τὴν προσωπογραφίαν τοῦ αὐτοκράτο-

1 R. LOENERTZ, Péloponèse, σ. 456.

2 G. OSTROGORSKY, Histoire, σ. 581.

3 D. ZAKYTHINOS, Despotat, I, σ. 196-197.

4 D. ZAKYTHINOS, αὐτόθι, II, σ. 195 καὶ 295-309.

Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Μονὴ Μεγάλου Σπηλαίου, σ. 47.

5 D. ZAKYTHINOS, αὐτόθι, I, σ. 174 κ.έ., 188 κ.έ., 200 κ.έ.

6 G. OSTROGORSKY, αὐτόθι, σ. 582-589.

7 D. ZAKYTHINOS, Crise monétaire et crise économique à Byzance du XIII au XV siècle, Athènes 1948, σποράδην.

8 G. SCHLUMBERGER, Les Ples des Princes, Paris 1925, σ. 110-114 καὶ CH. DIEHL, Figures byzantines, 2ème Série, Paris 1948¹⁰, σ. 283-284.

9 J. EBERSOLT, Orient et Occident, Paris et Bruxelles 1929, σ. 58, 71.

ρος¹. Ὡστε λίαν πιθανή φαίνεται ἡ ἀπόδοσις τῆς ἀνακαινίσεως τῆς εἰκόνης εἰς τὸν Παλαιολόγον τοῦτον καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ Θεόδωρον καὶ Θωμᾶν.

Ἡ μονὴ ἦν ἀνεκαινίσαν οἱ Παλαιολόγοι δὲν εἶναι ἡ νῦν λειτουργοῦσα ἀλλὰ ἡ «Κάτω Παναγιά», ἣτις ἀναφέρεται ἤδη εἰς κώδικα τῆς μονῆς τοῦ ἔτους 1729: «ἔχομε καὶ στήν Κάτω Παναγιά τὸ Μοναστήρι ὁποῦ εἶναι ἀρχινότιον ἀπὸ τὸ ἐπάνω ὁποῦ καθόμαστε».

Τοῦ παλαιοῦ τούτου μοναστηρίου σώζονται ἔτι τὰ ἐρεῖπια εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας ὥρας ἀπὸ τῆς σημερινῆς μονῆς παρὰ τὴν θέσιν «Βρύση», ἔνθα ὑπάρχει κρήνη τουρκική. Τὸ καθολικόν, ὡς πρὸς τὴν κάτοψιν καὶ τὴν τοιχοδομίαν, δύναται νὰ παραβληθῆ πρὸς τὸ τῆς Λουκουῦς, τὸ ὁποῖον ὁ Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ ἐχρονολόγησεν εἰς τὸν 12ον αἰῶνα². Ἐκτὸς τοῦ ναοῦ, κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν εὑρενται καὶ τὰ ἐρεῖπια τῶν κελλίων τῆς μονῆς.

Ἡ παλαιὰ αὕτη μονὴ κατεστράφη, ἄγνωστον πότε, πάντως πρὸ τοῦ 1540, — πιθανῶς τῷ 1460 ἐὰν ὀρθῶς ἐρμηνεύωμεν τὸ ἐνετικὸν χρονικὸν — καὶ διελύθη δεδομένου ὅτι κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἡ εἰκὼν μετεφέρθη εἰς Ναύπλιον.

Πολὺ ἀργότερον, τῷ 1617, ὡς μᾶς πληροφορεῖ τὸ παλαιότερον σωζόμενον σιγίλλιον τῆς μονῆς ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Τιμοθέου τοῦ Β', ὁ ἀπὸ τῆς ἀγιωτάτης ἐπαρχίας Ναυπλίου καὶ Ἄργους χρησιμώτατος ἐν ἄρχουσι κύριος Νικόλαος Μπελόκας...³ εὗρὼν τόπον εὐάρεστον καὶ ἀρμόδιον ἐν τῇ τοποθεσίᾳ τῇ καλουμένῃ Ὁρθοκοτζᾶ... ἀνεγείρει ἐκεῖ ἐξ ἰδίων ἀναλωμάτων ναὸν ἐκ βάρων... καὶ γράφει πρὸς (τὸν Πατριάρχην) καὶ ἀξιῶ τοῦ τυχεῖν γράμματος πατριαρχικοῦ... τοῦ εἶναι καὶ ὀνομάζεσθαι τὸ μοναστήριον πατριαρχικὸν σταυροπήγιον. Ὁ εὐάρεστος καὶ ἀρμόδιος τόπος, ὃν εὔρεν ὁ ἄρχων Μπελόκας, δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ ἐκεῖνον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὑψοῦται ἡ νῦν μονή.

Ἐντὸς ἐνενήκοντα ἐτῶν, ἄγνωστον ἐκ ποίας αἰτίας, κατεστράφη τὸ κτίσμα τοῦ Μπελόκα. Διεσώθησαν μόνον ἐξ αὐτοῦ ἡ εἰκὼν τῆς Θεοτόκου Βρεφοκρατούσης⁴ (πίν. X,1), ἣτις καὶ σήμερον ἐκτίθεται εἰς προσκύνησιν, αἱ εἰκόνες τοῦ τέμπλου (= 1698), αἵτινες ἐπεσκευάσθησαν τῷ 1872 «ὑπὸ τοῦ Ἄ. Ἡλιοῦ, ζωγράφου ἐξ Ἄργους», καὶ μέρος τοῦ πλακοστρώτου δαπέδου φέρον ἐν τῷ μέσῳ ὁμφάλιον τετράγωνον μετὰ δικεφάλου ἀετοῦ καὶ γύρωθεν τὴν ἐπιγραφὴν:

*ἄρχιζ' Ἐστρώθη ὁ ναὸς
οὗτος διὰ χειρὸς Μαστροϊωάννου*

¹ Διὰ τὸν σάκκον τοῦτον, ὅστις προέρχεται πιθανῶν ἐξ ἐργαστηρίων τοῦ Μωρέως καὶ ἐκτίθεται σήμερον ἐν τῇ τοῦ Κρεμλίνου Αἰθούσῃ τῶν Πανοπλιῶν βλ. : Μ. SOBOLEB, Μελέται ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῆς διακοσμήσεως τῶν ὑφασμάτων, ἔκδ. Academia, Moscou - Leningrad 1934 (ρωσιστί), σ. 81. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Αἰθουσα τῶν Πανοπλιῶν τοῦ Κρεμλίνου, Μόσχα 1958 (ρωσιστί), εἰκὼν 257. Τὴν ὑπόδειξιν τῶν δύο ἀνωτέρω βιβλίων ὡς καὶ τὴν μετάφρασιν τῶν σχετικῶν πρὸς τὸν σάκκον χωρίων ὀφείλω εἰς τὸν κ. Ν. de Witt

τῆς ἐν Παρισίοις Βυζαντινῆς Βιβλιοθήκης, τὸν ὁποῖον καὶ εὐχαριστῶ.

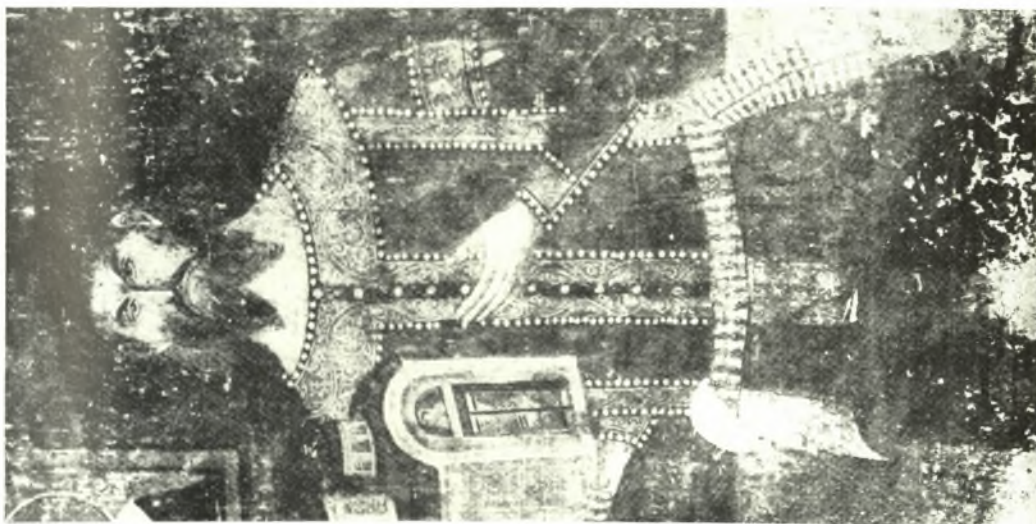
² Α. ΟΡΛΑΝΔΟΥ, Ἡ μονὴ Λουκουῦς, Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, 1924, σ. 419-433.

³ Ἀκτιδογραφήματα διὰ λατινικῶν χαρακτήρων ἐν τοῖς βυζαντινοῖς ναοῖς Ναυπλίου δίδουσι τὸ ὄνομα Belochio: βλ. Μ. ΛΑΜΠΡΥΝΙΔΟΥ, Ναυπλία, σ. 22.

⁴ Ἄν καὶ ὁ ναὸς τιμᾶται ἐπ' ὀνόματι τῆς Κοιμήσεως, ἡ εἰκὼν φέρει, ὡς καὶ ἡ τοῦ San Samuele, τὸν τύπον τῆς Ὁδηγητρίας.

2. Psaca. Ὁ σεβαστοζογάρω Stevan.

1. Psaca. Ὁ σεβαστοζογάρω Vlatko.

(Φωτ. κατὰ τὸν Κοβατσέβιτς).

*Αμφια ἐκ τῆς μονῆς Θεοτόκου Ἀρωκοστᾶς.

διὰ ἐξόδου τοῦ τιμιωτάτου κ̄ρ Σταμ
ατίου Μπελώκα¹ καὶ ἡγουμενεύοντος Διονυσίου
ιερομονάχου.

Ἐξανακαινίσθη ἡ μονή, ὡς διδάσκει ἡ τοῦ ἐξωνάρθηκος ἐπιγραφή, τῷ 1711, ἐπὶ ἀριστοκρατίας τῶν Ἐνετῶν, οἵτινες καὶ ἰδιαιτέραν μέριμναν ἐπέδειξαν διὰ τὴν μονὴν — κατὰ τὰ σωζόμενα ἔγγραφα — ὑπολογίζοντες ἴσως, ὡς καὶ οἱ Παλαιολόγοι, εἰς τὴν στρατηγικὴν θέσιν τῆς Ἀρτωκοστᾶς. Ὁ κατὰ τὴν ἀνακαινίσειν ταύτην ἡγουμενεύων δραστήριος ἱερομόναχος Ἡσαΐας² φέρεται κατὰ τὰς ἐντετειχισμένας ἀνορθογράφους ἐπιγραφὰς ὡς ὁ ἀνακαινιστὴς τῶν μοναστηριακῶν κτισμάτων καὶ τῶν μετοχίων τῆς μονῆς.

Ἐκτοτε καὶ μέχρι τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος ἡ μονὴ ἐξειλίχθη εἰς πλούσιον μοναστικὸν κέντρον, ὡς μαρτυροῦσι τὰ τέσσαρα σωζόμενα σιγίλλια, ἢ ἐν ταῖς ἐκάστοτε ἀπογραφαῖς ὑπολογιζομένη μεγάλη κτηματικὴ περιουσία τῆς μονῆς, ὁ ἀριθμὸς τῶν μοναχῶν, τὰ ἐγκατεσπαρμένα εἰς ὅλην τὴν περιοχὴν μετόχια καὶ πύργοι³, τὰ πολυτελῆ ἄμφια (πίν. XI), τὰ ἱερὰ σκεύη, ὡς καὶ αἱ πλούσιαι δωρεαί. Ἡ ἀκμὴ τῆς μονῆς καὶ δὴ ἡ πνευματικὴ ἐπιβεβαιοῦται ὡσαύτως καὶ ἐκ τῶν πενιχρῶν καταλοίπων τῆς βιβλιοθήκης καὶ ἐκ τῶν εἰκόνων τοῦ ναοῦ, ὧν πολλὰ ἐφιλοτεχνήθησαν ὑπὸ μοναχῶν - ζωγράφων (πίν. X,2).

Κατὰ τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας τοῦ Ἔθνους ἀγῶνα ἡ μονὴ «διατηροῦσε καὶ ζωοτροφοῦσε περὶ τοὺς 50 ἀνδρας»⁴, τινὲς δὲ ἐκ τῶν μοναχῶν καὶ αὐτὸς ὁ ἡγούμενος Ἰωάσαφ Κανέστρας ἔλαβον ἐνεργὸν μέρος εἰς τὰς μάχας καὶ δὴ εἰς τὴν ἔφοδον τῆς Τριπόλεως καὶ τὴν πολιορκίαν τοῦ Ναυπλίου. Τρεῖς δὲ ἐξ αὐτῶν φέρονται φονευθέντες «ἐπὶ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου».

Ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ἐξωνάρθηκος εἶδομεν ὅτι ἡ μονὴ ἐπυρπολήθη ὑπὸ τοῦ Ἰμπραῆμ Πασᾶ ἐν ἔτει 1826. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἀνετέθη, κατόπιν πλειστηριασμοῦ, διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 11337 ἀποφάσεως ἀπὸ 30 Ἰανουαρίου 1864 τοῦ Ὑπουργείου Ἐκκλησιαστικῶν, εἰς τὸν ἐργολάβον Γεώργιον Ἀνδρέου ἢ ἀνεγερσις τοῦ ναοῦ τῆς Ὁρθοκοστᾶς ἀντὶ δρχ. 8.800⁵. Τὴν 9ην Ὀκτωβρίου 1865 «τὸ ἔργον τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ εἶχεν ἀποπερατωθῆ»⁶.

Ἐπανερχόμεθα νῦν εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ San Samuele.

Γνωρίζομεν ἐκ τῶν κειμένων ὅτι ἤδη ἀπὸ τοῦ 12ου αἰῶνος ὑπῆρχεν ἔθος παρὰ Βυζαντινοῖς νὰ καλύπτονται αἱ εἰκόνες διὰ πολυτίμων μετάλλων καὶ λίθων⁷. Ὁ ΝΙΚΗΤΑΣ ΧΩΝΙΑΤΗΣ γράφει περὶ τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέλου τὰ ἑξῆς: *Πρὸς δέ γε*

1 Πλὴν τοῦ κτίτορος τοῦ 1617 μαρτυροῦνται ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς καὶ ἄλλοι δωρηταὶ μὲ τὸ αὐτὸ ὄνομα.

2 Σειρὰ ἐπιγραφῶν ἀπὸ τοῦ 1701 ἕως τὸ 1727 ἀναφέρει τὸν ἡγούμενον Ἡσαΐαν ὡς ἀνακαινιστὴν τῆς τραπεζῆς καὶ τοῦ πύργου τῆς μονῆς ὡς καὶ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ πύργου τοῦ παρὰ τὸν Ἅγιον Ἀνδρέαν Μετοχίου τοῦ Εὐαγγελισμοῦ.

3 Βλ. τοὺς δύο διασωθέντας Κώδικας τῶν ἐτῶν 1729 καὶ 1828.

4 Βλ. ἐν τῷ Ἀρχεῖφ τῆς μονῆς: «Κατάλογος τῶν ἐκ τῆς Μονῆς Ὁρθοκοστᾶς ἀγωνισθέντων εἰς τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας τοῦ Ἔθνους ἀγῶνα κλπ.»

5 Βλ. σχετικὸν ἔγγραφον κοινοποιηθὲν ὑπὸ τοῦ Ἐπαρχοῦ Κυνοῦρίας εἰς τὸ Ἠγουμενοσυμβούλιον τῆς μονῆς.

6 Βλ. σχετικὸν ἔγγραφον ὑπὸ ἡμερ. 9 Ὀκτωβρίου 1865, δι' οὗ ὁ ἐργολάβος ζητεῖ τὸ ὑπόλοιπον τῆς ἀμοιβῆς.

7 J. EBERSOLT, *Les arts somptuaires de Byzance*, Paris 1923, σ. 111.

τὴν Θεομήτορα τοσαύτην ἔτρεφε πίστιν ὡς καὶ τὴν ψυχὴν ἐκκεχρῶσθαι ταῖς εἰκόσιν αὐτῆς καὶ διὰ τοῦτο πλείστας χρυσίῳ περιστείλας καὶ λίθοις τιμαλφέσι περιανθίσας ἀνέθηκε ναοῖς εἰς προσκύνησιν, καθ' οὓς γίνονται πολλάκις τῶν εὐσεβῶν συνδρομαί¹. Περὶ τὸ ἔτος 1200 ὁ Ρῶσος προσκυνητῆς ΑΝΤΩΝΙΟΣ, ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Novgorod, περιγράφει ὡς ἐξῆς εἰκόνα τοῦ ἁγίου Νικολάου ἣν εἶδε παρὰ τὴν Χρυσὴν Πύλην: Πέραν τῶν Χρυσῶν Πυλῶν εὗρηται ὁ Ἅγιος Νικόλαος μὲ τὸ σχιστὸν μέτωπον καὶ ἡ ὄλη εἰκὼν κοσμεῖται δι' ἀργύρου ἐπιχρυσωμένου. Ὅτε ὁ αὐτοκράτωρ ἔρχεται ἀφαιροῦσι τὴν κόσμησιν. Ὁ αὐτοκράτωρ ἀσπάζεται τὴν κεφαλὴν ἐξ ἧς ἔρρευσε τὸ αἷμα καὶ καλύπτουσιν αὐτὴν ἐκ νέου².

Ἀπὸ τοῦ 14ου αἰῶνος ἡ συνήθεια αὕτη διαδίδεται εὐρύτατα. Ὡς λέγει ὁ EBERSOLT, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην αἱ εἰκόνες ἀνήκουσι τόσον εἰς τὴν χρυσοχοΐαν ὅσον καὶ εἰς τὴν ζωγραφικὴν³. Χαρακτηριστικὸν παράδειγμα ἔχομεν τὴν θαυματουργὸν εἰκόνα τῆς Ὁδηγητρίας ἐν Κωνσταντινουπόλει οἷαν τὴν περιγράφει ὁ Καστιλλιανὸς πρεσβευτῆς RUY GONZALES DE CLAVIJO, ὅστις ἐπεσκέφθη τὴν Κωνσταντινούπολιν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1403-1406: Ἡ ζωγραφικὴ (τῆς εἰκόνας) καλύπτεται νῦν, γράφει, δι' ἀργυρᾶς πλακῶς ἐν τῇ ὁποίᾳ περικλείονται πλείστοι σμάραγδοι, σάπφειροι, λαζουρίται (turquoises) καὶ μεγάλοι μαργαρίται ὡς καὶ ἄλλοι πολύτιμοι λίθοι⁴.

Πολλὰ ἐκ τῶν τυπικῶν τῶν μονῶν ἀναφέρουσι τοιαύτας εἰκόνας ἐπενδύτους, «χρυμεντάς», «χρυσοχρυμεντάς», «ἀργυρᾶς διαχρύσους» κ. ἄ. Ἡ ἀπογραφή τοῦ 13ου αἰῶνος τῆς ἐν Πάτμῳ μονῆς Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἀναφέρει⁵: εἰκὼν ἁγία μεγάλη ὁ Θεολόγος μετὰ περιφερείας ἀργυροδιαχρύσου, καὶ στεφάνου καὶ Ἐθαγγελίου τῶν ἀμφοτέρων χρυσοχρυμεντῶν ἀργυρῶν. Ἐτέρα εἰκὼν οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Παῦλος ὀλοκόσμητος ἀργυρᾷ κεχρυσωμένη. Ἐτέρα εἰκὼν ὁ Χρυσόστομος ἔχουσα στεφάνιον, Ἐθαγγέλιον, ἐπιμάνικα καὶ σταυροὺς τρεῖς, τὰ ἀμφοτέρω ἀργυρᾷ κεχρυσωμένα. Ἐτέρα εἰκὼν ὁ Ἅγιος Δημήτριος μετὰ περιφερείας καὶ στεφάνου, ἀργυρᾷ κεχρυσωμένη. Ἐτέρα εἰκὼν ἡ Ὑπεραγία Θεοτόκος ἔχουσα περιφέρειαν... Ἐτέρα εἰκὼν ἡ ἁγία Θεοτόκος μετὰ περιφερείας καὶ στεφάνου, ἔχουσα καὶ ἐν τῷ μετώπῳ μαργαριταρίτζιν... Ἐτέρα εἰκὼν ὀλοκόσμητος ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος καὶ ὁ Ἅγιος Κύριλλος. Εἰκὼν ἑτέρα σίγγον ἡ Ἁγία Θεοτόκος μετὰ περιφερείας ἔχον ἐἰκονίσματα καὶ στεφάνους, βρεφοκρατοῦσα καὶ ἐν τῷ στεφανίῳ τοῦ βρέφους λιθάρια δύο καὶ μαργαριτάριον ἐν... Ἐτέρα εἰκὼν ὀλοκόσμητος ὁ Ἅγιος Γεώργιος καὶ ὁ Ἅγιος Δημήτριος ἔχουσα καὶ ἐντὸς τίμων ξύλον... Ἐτέρα εἰκὼν ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου κεκοσμημένη. Ἐτέρα ὁ Ἅγιος Μερκούριος κεκοσμημένη. Ἐτέρα εἰκὼν ἡ Ἁγία Θεοτόκος γλυπτὴ, κεκοσμημένη⁶. Ἐτέρα ὁ Ἅγιος Παντελεήμων κοσμημένον (sic).

1 ΝΙΚ. ΧΩΝΙΑΤΟΥ, Βασιλεία Ἰσαακίου τοῦ Ἀγγέλου, βιβλ. ΙΙΙ, ἔκδ. Βόννης, σ. 584, στ. 22 καὶ 585, στ. 4.

2 В. DE КНИТROWO, Itinéraires Russes en Orient, Genève 1889, σ. 110.

3 J. EBERSOLT, Arts somptuaires, σ. 110.

4 RUY GONZALES DE CLAVIJO, Embassy to Tamerlane (1403-1406), translated from the Spanish by

Gui le Strange, London ἄν. χρ., σ. 84.

5 С. ДИЕЛ, Le Trésor de la Bibliothèque de Patmos au commencement du XIII siècle, BZ I, 1892, σ. 511-512.

6 Τοιαύτη εἰκὼν «γλυπτὴ κεκοσμημένη» διεσώθη ἡ τῆς Μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου. Βλ. Α. ΣΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ, ἔ. ἄ σ. 102.

Ἡ ἀπογραφὴ τῶν ἱερῶν σκευῶν τῆς ἐν Στρωμνίτση μονῆς τῆς Θεοτόκου τῆς Ἐλεούσης (1085 - 1106) ἀπαριθμεῖ¹: *Εἰκὼν σαροῦτ² ἡ ἁγία Θεοτόκος κάθισμα μετὰ βρέφους ἔχουσα περιφέρια³ στενὰ διάχρυσσα. Εἰκὼν μονοπέταλος ἀργυρᾶ διάχρυσος ἔχουσα τρεῖς στρατηλάτας ἁγίους, γραμμιστούς, στασίδια μετὰ περιφερῶν ἐχόντων λαιμοὺς ἁγίων διαφόρων. Εἰκὼν Θεοτόκος ὕλογραφία ἔχουσα φέγγος στενὸν καὶ περιφέρια στενὰ ἄνευ εἰκόνων ἀργυρᾶ διάχρυσσα. Ἐτέρα εἰκὼν λίθος ἀμίαντος Θεοτόκος κάθισμα μετὰ περιφερῶν ἀργυρῶν στενῶν ἄνευ εἰκόνων. Εἰκὼν μεγάλη στασίδιον ἡ ὑπεραγία Θεοτόκος μετὰ βρέφους ἐγκάρδιον εὐλαλάτων ἔχουσα φέγγη δύο χυμευτὰ ἀργυρᾶ διάχρυσσα. Εἰκὼν μεγάλη λαιμίον σίγγον, Θεοτόκος μετὰ βρέφους, ὕλογραφία ἔχουσα φέγγη ἀργυρᾶ δύο ἀχρύσωτα. Εἰκὼν Θεοτόκος στασίδιον πηχναῖον ἔχουσα φέγγη δύο ἀργυρᾶ, μετὰ τοῦ βρέφους. Καὶ ταῦτα μὲν εἰσὶν ἃ εὖρομεν εἰκονίσματα ἱερὰ διαφόρων ἁγίων κεκοσμημένα. Εἰσὶ δὲ ἀκόσμητοι εἰκόναί (sic).*

Ἐπίσης ἐν τῷ θησαυροφυλακίῳ τῆς Μεγάλῃς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας εὐρέθησαν κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ ἔτους 1396⁴: *Εἰκόνες δύο, ἡ μὲν μία... Σωτήρος Χριστοῦ, ἡ δὲ ἕτερα τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, μετὰ ἐκτυπωμάτων ἀργυροδιαχρύσων καὶ λιθαρῶν ὑελίων... καὶ μαργάρων... Ἡ ἀποκαθήλωσις ἐγκεκοσμημένη.*

Ἐκ τῶν ὁδοιπορικῶν καὶ βρεβίων μανθάνομεν λοιπὸν ὅτι «αἱ τῶν εὐσεβῶν συνδρομαὶ» ἐκόσμουσαν τὰς εἰκόνας δι' ἐπενδύσεων ἐκ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου. Ἡ κόσμησις αὕτη συνίστατο εἴτε εἰς «περιφερείας» ἐχούσας «εἰκονίσματα» καὶ «λαιμοὺς ἁγίων διαφόρων», εἴτε εἰς φέγγη, Εὐαγγέλια, ἐπιμάνικα καὶ ἄλλα ἐξαρτήματα μεταλλικά. Τὰ «ἐκτυπώματα» ταῦτα ἦσαν, εἰς τὰς πλουσιωτέρας εἰκόνας, χρυσοχυμευτὰ κοσμούμενα ἐνίοτε διὰ μαργαριτῶν καὶ ἄλλων πολυτίμων λίθων. Αἱ διασωθεῖσαι εἰκόνες ἐν Ἄθῳ, Ἀχρίδι⁵, Ρωσσίᾳ καὶ ἄλλαχοῦ συμφωνοῦσι πράγματι πρὸς τὰς ἀνωτέρω περιγραφάς. Ἐνιαὶ ἐξ αὐτῶν, ὡς ὁ Εὐαγγελισμὸς τῆς Ἀχρίδος⁶ καὶ οἱ Ψυχοσῶσαι τοῦ Ἄθῳ⁷, ἔχουσι καὶ τὸν «κάμπον» κεκοσμημένον οὕτως ὥστε μόνον τὸ ἱστορημένον μέρος τῆς εἰκόνας παραμένει ἐλεύθερον.

Ἐκ τῶν ἐπενδύσεων τούτων πολλαὶ ἔφερον, καθ' ἃ μᾶς πληροφοροῦσι τὰ αὐτὰ βρέβια, τὴν προσωπογραφίαν τοῦ δωρητοῦ. Διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν, ἐπὶ τῆς ἐπενδύσεως τῆς Παναγίας τοῦ Smolensk τοῦ τέλους τοῦ 13' αἰῶνος, αἱ προσωπογραφίαι Κωνσταντίνου τοῦ Ἀκροπολίτου καὶ Μαρίας τῆς Κομνηνῆς⁸. Οἱ δωρηταὶ παρίστανται εἰς τὰς κάτω γωνίας τῆς εἰκόνας μετὰ τῶν ἄλλων παραστάσεων τῆς περιφερείας. Εἰς τὴν θέσιν ταύτην εἰκονίζονται οἱ δωρηταὶ καὶ εἰς

1 L. PETIT, Le Typicon de Notre-Dame de Pitié en Macédoine, Izvjestija de l'Institut Arch. Russe de Con/ple, VI 1900, σ. 118-119.

2 DU SANGRE, σαροῦτ = χαλκός. Πρὸκειται περὶ ὀρειχαλκίνων εἰκόνων.

3 Εἰς τὰ κείμενα ἀπαντῶσι καὶ οἱ δύο τύποι: ἡ περιφέρια καὶ τὸ περιφέριον.

4 FR. MICLOSICH - J. MUELLER, Acta et Diplomata

graeca medii aevi, Vienne 1860, τόμ. II, σ. 566, 568.

5 N. P. KONDAKOF, Μνημεῖα χριστιανικῆς τέχνης ἐν Ἄθῳ, Πετρούπολις 1902 (ρωσιστί), κεφ. V, σ. 182-220. Τοῦ αὐτοῦ, Μακεδονία, Πετρούπολις 1909, πίν. V-XII.

6 N. P. KONDAKOF, Ἄθως, πίν. III, IV.

7 N. P. KONDAKOF, αὐτόθι, πίν. V, VI.

8 N. P. KONDAKOF, Εἰκονογραφία Θεοτόκου, σ. 202, εἰκ. 93.

τάς άκοσμήτους εικόνας¹ ώς και εις τὰ μεταλλικά τών Εὐαγγελίων καλύμματα². Ὡς γνωστόν ὁ τύπος οὗτος ἀνήκει εις τὴν συνήθη ἀναθηματικὴν εἰκονογραφίαν. Δὲν ἀποτελεῖ ὅμως κανόνα: εἰς ἓν τών ἀναθηματικῶν μωσαϊκῶν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης οἱ δωρηταὶ εἰκονίζονται παρὰ τὸν ἀγκῶνα καὶ τοὺς ὤμους τοῦ λαματικοῦ ἁγίου³.

Διὰ τὴν εἰκόνα τοῦ San Samuele πρέπει νὰ καταλήξωμεν εἰς τὰ ἑξῆς:

Εἰς τὴν παλαιὰν καὶ θαυματουργὸν εἰκόνα τῆς Παναγίας Ἁρτωκοστᾶς ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς ἀνέθηκε, ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1380 - 1383, μεταλλικὴν ἐπένδυσιν. Εἰς τὶ συνίστατο ἢ ἐπένδυσις αὕτη δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καθορισθῇ. Πιθανὸν νὰ ἦτο μεταλλικὴ περιφέρεια φέρουσα σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ διασωθέντα τρία εἰκονίδια. Πιθανὸν ὅμως ἢ δωρεὰ νὰ συνίστατο καὶ εἰς μόνον τὰ τρία εἰκονίδια.

Μετὰ πάροδον τεσσαράκοντα περίπου ἐτῶν, καταστραφείσης τῆς παλαιᾶς ἐπένδυσεως, διέταξαν οἱ Παλαιολόγοι τὴν ἀνακαίνισιν τῆς ἐσθῆτος (*μεταγενέσθαι σῆς εἰκόνος κόσμησιν*), ἣτις ἐγένετο περὶ τὸ ἔτος 1425 ἐπὶ ἡγουμένου Θεοδούλου δι' ἐξόδων τῆς μονῆς καὶ τῶν πιστῶν. Ἐπὶ τῆς νέας ταύτης ἐπενδύσεως μετεφέρθησαν, διὰ λόγους εὐλαβείας, τὰ διασωθέντα τρία εἰκονίδια: Τὰ ὑπάρχοντα κάτωθεν τῶν εἰκονιδίων τούτων κενὰ ἐνισχύουσι τὴν ὑπόθεσιν ὅτι τὰ εἰκονίδια εἶναι προγενέστερα τῆς ἐσθῆτος⁴.

Ἡ εἰκὼν τῆς Ἁρτωκοστᾶς ἐπιζήσασα τόσων δηώσεων καὶ ἔτι σήμερον, μακρὰν τῆς Ἑλλάδος, μετὰ τόσης εὐλαβείας προσκυνουμένη, μαρτυρεῖ περὶ τῆς ἀκμῆς ἐνὸς ἀγνώστου μέχρι σήμερον μοναστικοῦ κέντρου τῆς μεσαιωνικῆς Πελοποννήσου.

ΜΑΡΙΑ Σ. ΘΕΟΧΑΡΗ

1 Βλ. προχείρως, P. LEMERLE, Sur la date d'une icône byzantine, Cahiers Archéologiques, τόμ. II, σ. 129-132 καὶ N. P. ΚΟΝΔΑΚΟΦ, Ρωσικὴ εἰκὼν, Πράγα 1929 (ρωσιστί), τόμ. II σ. 121.

2 Βλ. κάλυμμα μονῆς Διονυσίου ἐν Ἀθῶν, ρομανικῆς τέχνης: N. P. ΚΟΝΔΑΚΟΦ, Ἀθῶν, σ. 202, εἰκ. 80.

3 Γ. καὶ Μ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης, Ἀθῆναι 1952, εἰκ. 77 καὶ A. GRABAR, Martyrium, II, Iconographie, σ. 88-90, εἰκ. 141, πίν. XXXI, 1.

4 Καὶ οὐχὶ μεταγενέστερα ὡς ὑποθέτει ὁ Βελοῦδος: L. PEROSA, Immagine, σ. 22.